

Tomislav MRKONJIĆ

Archivio Apostolico Vaticano

Città del Vaticano (Stato della Città del Vaticano)

toba.radas@gmail.com

Zlatko VLAHEK

Hrvatska provincija sv. Jeronima franjevac

konventualaca

Zagreb (Hrvatska)

vlahek85@gmail.com

UDK: 27-732.3"1962/1965":929Kniewald, D.

27-528:001.4

DOI: <https://doi.org/10.31745/s.74.13>

izvorni znanstveni članak

primljen: 8. svibnja 2023.

prihvaćen: 7. studenoga 2023.

DOPRINOS DRAGUTINA KNIEWALDA UVOĐENJU ŽIVOGA NARODNOG JEZIKA U BOGOSLUŽJE RIMOKATOLIČKE CRKVE NA DRUGOME VATIKANSKOM KONCILU

Kao profesor liturgike na Katoličkome bogoslovnom fakultet u Zagrebu i priznati liturgijski stručnjak i na nacionalnoj, i na internacionalnoj razini, Dragutin Kniewald bio je imenovan članom Pripravne komisije za svetu liturgiju Drugoga vatikanskog koncila. Njegovo sudjelovanje, od imenovanja do završnih govora, dosad nije bilo moguće cjelovito prikazati jer Arhiv Drugoga vatikanskog koncila, koji se čuva u Vatikanskome apostolskom arhivu, nije bio inventariziran i dostupan istraživačima. Odnedavno je dostupan novi inventar i dokumenti toga arhiva. U ovome radu ukratko se predstavlja život i djelo Dragutina Kniewalda, a zatim se posebno ističe njegov rad u Pripravnoj komisiji za svetu liturgiju Drugoga vatikanskog koncila.

Ključne riječi: Dragutin Kniewald, narodni jezik u liturgiji, konstitucija *Sacrosanctum Concilium*, hrvatski crkvenoslavenski jezik, staroslavenska liturgija, Vatikanski apostolski arhiv.

1. UVOD

Velikomoravski knez Rastislav u pismu upućenu bizantskomu caru Mihaelu III. jasno je naveo za koju svrhu traži da mu budu poslani učeni ljudi iz Bizanta – želi da njegov slavenski narod bude poučen u vjeri na jeziku koji taj narod razumije. Također, očekuje pomoć u uređenju svoje države na slavenskome

jeziku. Stavljajući po strani političke implikacije obiju strana uključenih u to traženje, Velike Moravske i Bizanta, ovdje dovoljno je ustanoviti da je Rastislavova molba naišla na krajnje ozbiljan odaziv – bizantski je car u Veliku Moravsku poslao Ćirila (Konstantina) i Metoda, dvojicu braće često u literaturi nazivanih Svetom braćom, iznimno iskusne i sposobne u svim trima područjima potrebnim za uspjeh planirane misije: u vjeri i crkvenome životu, u politici te znanosti.

Mogućnost slavljenja bogoslužja na jeziku koji puk razumije, tj. slušanje Božje riječi s razumijevanjem, otvara vjernicima vrata za aktivno sudjelovanje u liturgijskim slavljinama koje je bitna osnova cjelovitosti vjerničkoga života. Za razliku od zapadnoga kršćanstva liturgija na jeziku koji vjernici razumiju bila je poznata i prihvaćena u okviru bizantskoga (crkvenoga) svjetonazora. To je načelo razumijevanja jezika u liturgiji – ali i u naviještaju evanđelja i poučavanju vjere – bilo temeljno i u djelovanju Ćirila i Metoda u slavenskoj misiji. Utkano u ćirilometodsko nasljeđe, to je načelo tijekom stoljeća bilo prisutno na slavenskim prostorima, posebno u Hrvatskoj, gdje se glagoljaška tradicija s ponosom održavala i prenosila iako to nije uvijek bilo jednostavno i bez otpora.

Uvjerenje da je jezik koji puk razumije ključan za navještaj vjere (kad je riječ o evangelizaciji), njezinu autentičnost (kad je riječ o produbljanju kršćanske duhovnosti, što je važan dio svrhe zbog koje su Ćiril i Metod poslani u Veliku Moravsku), kao i za učinkovitu državu (što je također važan dio svrhe velikomoravskoga poslanja Ćirila i Metoda) itekako je potvrđeno u čitavome djelovanju Svete braće u slavenskome svijetu. Jedan je od najočitijih pokazatelja ozbiljnosti kojom su braća prionula izvršenju zadatka činjenica da je Ćiril oblikovao pismo prilagođeno zapisivanju upravo slavenskoga jezika – glagoljicu.

Prepoznavši važnost liturgijskih slavlja na narodnim jezicima, Drugi vatikanski koncil implicitno je potvrdio važnost djelovanja Svete braće u slavenskome svijetu, uključujući i povijesne hrvatske zemlje. U oblikovanju koncilskih odluka o liturgiji, koje su sažete u *Sacrosanctum Concilium* (u prijevodu na hrvatski jezik: *Konstitucija o svetoj liturgiji*; u ovome se tekstu upotrebljavaju oba naziva dokumenta, izvorni latinski i prijevodni hrvatski)¹, sudjelovali su i hrvatski biskupi koji su tom prilikom promovirali hrvatsku tradiciju povezanu s povlasticom bogoslužja na hrvatskome crkvenoslavenskom

¹ Usporedni izvorni latinski i prijevodni hrvatski tekst *Konstitucije* može se naći u: DVKD 1986: 7–71.

jeziku. Uz hrvatske biskupe, povezano s uvođenjem narodnih jezika u liturgiju valja također istaknuti ulogu Dragutina Kniewalda, istaknutoga hrvatskog liturgičara. Njegov je doprinos u tome području bio izravan (ponajprije kao člana Pripravne komisije za svetu liturgiju) i neizravan (mons. Frani Franiću, splitsko-makarskomu biskupu, pribavljao je materijale i oblikovao argumente za koncilske govore).

Cilj je ovoga rada prikazati doprinosi Dragutina Kniewalda u uvođenju narodnoga jezika u liturgiju. U tu se svrhu predstavlja tema narodnoga jezika u liturgiji, posebno tijekom Drugoga vatikanskoga koncila i u okviru konstitucije *Sacrosanctum Concilium* (kojom se uređuju liturgijska pitanja), te dokumentacija iz vatikanskih arhiva koja se odnosi na Kniewaldov rad unutar Drugoga vatikanskoga koncila povezano sa složenom temom uvođenja narodnoga jezika u liturgiju. Ta je građa tek odnedavno dostupna za istraživanje tako da se ta svjedočanstva o Kniewaldovu djelovanju ovdje prvi put analiziraju. Također su korišteni *Dnevnik* i *Korespondencija* iz ostavštine prof. dr. Dragutina Kniewalda, koji su pohranjeni u Postulaturi bl. Ivana Merza u Zagrebu.²

2. GOVORNI JEZIK U LITURGIJI OD TRIDENTSKOGA DO DRUGOGA VATIKANSKOG KONCILIA

U ovome poglavlju predstaviti ćemo problem uporabe narodnih jezika u liturgiji od Tridentskoga koncila pa sve do pripremnoga razdoblja za Drugi vatikanski koncil. Posebna će pozornost biti posvećena pregledu članaka konstitucije *Sacrosanctum Concilium* koji se odnose na liturgijski jezik (latinski i/ili narodni) te raspravi o uvođenju narodnih jezika u liturgiju, a u kojoj su sudjelovali i hrvatski biskupi.

2.1. Narodni jezik u liturgiji: od Tridentskoga do Drugoga vatikanskoga koncila

Uporaba narodnoga jezika u liturgijskim slavljinama stoljećima je bila predmet rasprava na razini opće Crkve (na crkvenim koncilima) i na razini pojedinih biskupija (na sinodalnim raspravama). Samo su biskupije mogle zatražiti od Svete Stolice dopuštenje za liturgijsko slavlje na narodnome jeziku unutar

² Iskreno i srdačno zahvaljujemo p. Božidaru Nagyu na materijalima koje nam je ustupio za ovo istraživanje.

svojih granica. U ovome radu ukratko ćemo prikazati različita razdoblja od Tridentskoga koncila pa sve do zaključenja Drugoga vatikanskog koncila.

Posebnu ćemo pozornost obratiti na utjecaj liturgijskoga pokreta na razumijevanje uloge (narodnoga) jezika u liturgiji te ćemo analizirati doprinos hrvatskih biskupa u raspravama tijekom Tridentskoga³ i posebno Drugoga vatikanskoga koncila o uvođenju narodnih jezika u liturgiju.

2.1.1. *Tridentski koncil i narodni jezik u liturgiji*

»Problem koji se neprestano pojavljivao u povijesti Crkve bio je davanje većega prostora mjesnomu jeziku u didaktičkome dijelu liturgije i u času dijaloga između slavitelja i naroda tijekom mise. To je potreba koja se osjeća i danas, kao i u doba rane Crkve, jer je nedjeljna misa za široke slojeve stanovništva često jedina prilika za vjersko obrazovanje.«⁴ Isključenost narodnoga jezika iz liturgije, naročito misnoga slavlja, jedan je od razloga za pojavu i širenje različitih srednjovjekovnih krivovjerja, nastalih kao protivljenje nauku Katoličke Crkve. Činjenica da vjernici, zbog nerazumijevanja jezika, nisu mogli aktivno sudjelovati u liturgijskim obredima za posljedicu je imala lakše odmicanje od nauka Katoličke Crkve. Kod vjernika odanih Crkvi ona je posticala pronalaženje alternativnih izvora duhovne hrane u različitim oblicima pučkih pobožnosti.

Crkva je glavninu svoje povijesti raspravu o narodnome jeziku u liturgiji smatrala riskantnom zbog straha od krivovjerja i dvojbi o pitanjima vjere, a tijekom i nakon doba reformacije i zbog mogućih prijelaza na protestantizam. O tome čitamo: »Gotovo svi heretici koji su se pojavili nakon 1000. godine bili su uporni protivnici liturgijskoga latinskog jezika. Krajem 12. stoljeća takozvani katari (albi, valdenzi i drugi) zbog pogrešnoga poimanja svećenstva pokušali su svoje pseudoreligiozno bogoslužje slaviti na narodnome jeziku.

³ O ulozi hrvatske glagoljaške tradicije i hrvatskih biskupa u raspravama o mogućnosti uvođenja narodnoga jezika, posebno tijekom Tridentskoga koncila, v. THOMSON 2004, THOMSON 2005 i skraćeno u KOVAČEVIĆ 2016: 227–229.

⁴ »Un problema che riaffiorò continuamente nella storia della Chiesa fu quello di fare posto maggiore alla lingua locale sia nella parte didattica di una liturgia sia nei momenti di dialogo tra celebrante e popolo nella Messa. È un'esigenza sentita anche oggi, come ai tempi dell'antica Chiesa, poiché spesso la Messa domenicale è per larghi strati della popolazione l'unica occasione d'istruzione religiosa.« MARSILI 1960: 90–91. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

Sličnu praksu oko 1400. godine također su uveli Wycliff i husiti u svojim zajednicama, a kasnije i Luther, Calvin i drugi reformatori 16. stoljeća.⁵

U znatnoj je mjeri upravo zbog učestale (potvrđene) povezanosti otklona od prave vjere s inzistiranjem na tome da liturgija bude na narodnome jeziku Katolička Crkva ustrajala na latinskome jeziku u liturgijskim obredima i kretala se unutar rasprave o mogućnosti da se liturgija slavi i na narodnim jezicima (pored latinskoga). Čini se da pozadina stava da latinski jezik mora biti jezik Crkve nije toliko praktično-pastoralne koliko dogmatske naravi. Tim se odabirom latinskoga (koji puk uglavnom ne razumije) implicitno podsjeća na to da su sakramenti otajstva koja ljudi ne mogu u potpunosti razumjeti. Također, očito je bilo rašireno shvaćanje da se sveta otajstva ne mogu slaviti na svakodnevnome narodnom jeziku, nego da se moraju slaviti na posebnome liturgijskom jeziku koji mora biti različit i uzvišeniji od jezika koji je u svakodnevnoj uporabi.

U tome kontekstu treba tumačiti potvrdu latinskoga kao službenoga jezika u liturgijskim slavljima nakon Tridentskoga koncila. U prošlosti se ta potvrda tumačila kao jasna i odlučna zabrana uporabe narodnoga jezika u liturgiji (LANDOTTI 1975: 82). Međutim, nove studije o Tridentskome koncilu sugeriraju da ta interpretacija možda nije posve točna.⁶

O liturgijskome jeziku raspravljalo se na Tridentskome koncilu tijekom dvaju zasjedanja: na prvome u razdoblju od 1551. do 1552. i drugome 1562. godine. Na prvome zasjedanju ta je tema bila predmet rasprave među koncilskim ocima ponajviše zbog zahtjeva za prijevodom *Biblije* na narodni jezik. Potaknuta je činjenicom da se već 1534. godine pojavila Lutherova *Biblija*, prvi cjeloviti prijevod na njemački jezik. I drugi raniji prijevodi *Biblije* na njemački i na talijanski nastali su od prijevoda s hebrejskoga i grčkoga, a ne od *Vulgate*, koja je bila službena inačica Katoličke Crkve. To je izazvalo snažan otpor s katoličke strane, ali su se istodobno pojavila gibanja koja su bila naklonjena uporabi *Biblije* na narodnome jeziku. Pod tim je utjecajem Tridentski koncil razmotrio prijedloge da biblijska čitanja tijekom mise budu na narodnome jeziku kako bi barem taj dio liturgije bio razumljiv vjernicima. Slijedom

⁵ »Quasi tutti gli eretici sorti dopo il 1000 furono tenaci oppositori del latino liturgico. Sul finire del secolo XII i cosiddetti Catari (Albigesi, Valdesi ed altri) in conseguenza di una falsa concezione del sacerdozio, pretesero di celebrare in lingua volgare il loro pseudo servizio religioso. Una pratica consimile, intorno al 1400, venne pure introdotta da Vicleffo e dagli Ussiti nelle loro conventicole, e più tardi da Lutero, Calvino e dagli altri riformatori del secolo XVI.« RIGHETTI 1964: 193–194. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

⁶ Usp. FROGER 1959: 81–115; DUVAL 1960: 41–47.

toga, na drugoj sjednici Koncila, na kojoj se raspravljalo o uporabi narodnoga jezika u liturgiji, prisutni su koncilski oci bili zamoljeni da odgovore na neka pitanja o dopuštanju liturgijskih slavlja na narodnome jeziku.⁷

Na sjednici XXII. (19. srpnja 1562.) povezanoj s ispitivanjem članka 13. »O misi«, na popisu tema koje će teolozi te komisije razmatrati, pod 9. postavljeno je pitanje: »Trebali li se misa slaviti jedino na narodnome jeziku koji svi razumiju?«⁸. Nakon rasprave o toj temi koju su vodili koncilski oci prisutni hrvatski biskupi zauzeli su se za obranu uporabe narodnoga jezika u liturgiji. Osobito treba istaknuti da je krčki biskup Albert Dujmi⁹ svojom intervencijom i potporom ostalih hrvatskih biskupa prisutnih na koncilu, koji su dijelili isto mišljenje, utjecao na promjenu općega stajališta koncilskih otaca koji su se odlučno zalagali za odbacivanje svakoga govora o uporabi narodnoga jezika u liturgiji iz cjelokupnoga programa koncila (BORELLA 1968: 138). »Uz 4. poglavlje razlog zbog kojega bi se misa trebala slaviti na latinskome jeziku ne čini se valjanim i ne treba osuđivati one koji slave na narodnome jeziku. I u jeruzalemskoj crkvi Svetoga groba slavi se misa na bilo kojemu jeziku koji postoji pod nebom. Neka se preoblikuju kanoni, kako je rekao (?) venecijanski.«¹⁰

Djelovanje krčkoga biskupa znatno je doprinijelo očuvanju privilegija koje su uživali hrvatski glagoljaši. U zaključnome dijelu XXII. zasjedanja, u kanonu IX., nalazi se sljedeća tvrdnja: »Ako bi tko rekao da obred rimske Crkve, u kojemu se ispod glasa izgovara dio kanona i riječi posvete, treba osuditi; ili da se misa mora slaviti samo na narodnome jeziku; ili da se voda ne smije miješati s vinom u prikazivanju kaleža zato što je to protiv Kristove ustanove: neka bude anatema.«¹¹ Tom se zaključnom rečenicom Koncil, u skladu s ranije rečenim, nije kategorički izjasnio protiv narodnoga jezika u liturgiji i nije ga

⁷ Među molbama posebno se istaknula ona cara Ferdinanda II., koji je zatražio dopuštenje za pjevanje liturgijskih tekstova na njemačkome jeziku tijekom svete mise; zatim fra Paola Sarpija, koji je u ime francuskih veleposlanika zatražio da se misa i bogoslužje slave na narodnome jeziku. Više o tome vidi u LANDOTTI 1975: 82.

⁸ »*An missa non nisi in lingua vulgari, quam omnes intelligant, celebrari debeat?*« DIARIORUM V. 8. 1919: 719. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

⁹ Usp. DIARIORUM V. 8. 1919: 766.

¹⁰ »*In 4. Cap. ratio, quare missa latina lingua celebranda sit, non videtur bona neque damnandi qui vulgari lingua celebrant. Et in ecclesia Hierosolymitana sancti sepulchri <celebrantur missae> qualibet lingua, quae est sub coelo. Canones reformatur; ut dixit (?) Venetiarum.*« DIARIORUM V. 8. 1919: 766. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

¹¹ »*Si quis dixerit, ecclesiae Romanae ritum, quo submissa voce pars canonis et verba consecrationis proferuntur, damnandum esse; aut lingua tantum vulgari Missam celebrari debere;*

osudio, nego se usprotivio tvrdnjama da se misa treba slaviti isključivo na narodnome jeziku.

2.1.2. Narodni jezik u liturgiji i liturgijskome pokretu

Poslije Tridentskoga koncila pitanje prisutnosti narodnoga jezika u liturgiji dugo nije bilo u središtu zanimanja. Liturgijski je život vjernika uglavnom bio zapostavljen, tj. temeljio se na pobožnostima koje nisu bile u stvarnome dodiru s otajstvom koje se slavilo. Liturgijski su tekstovi bili strani i nerazumljivi čak i svećenicima.

Tek nakon Francuske revolucije i njoj svojstvene egzaltacije razuma, tj. u doba restauracije (tj. težnje povratku modelima monarhijskoga načina života) i romantizma (tj. ponovne valorizacije emocija), tijekom prve polovice 19. stoljeća pojavila su se nova teološka strujanja poput tübingenske škole u Njemačkoj (s J. B. von Hirscherom i J. A. Möhlerom) te oksfordskoga pokreta u Engleskoj (s kardinalom J. H. Newmanom). Na osnovi tih i srodnih teoloških strujanja jačala je ideja da se bogoslužje treba približiti vjernicima i vjernici bogoslužju.

Krajem 19. stoljeća pojavio se tzv. liturgijski pokret koji je liturgiju prepoznavao kao vitalno načelo i duhovnu hranu kršćanskoga života na osnovi čega se naglašavalo da »liturgija mora biti životvorna duša kojom se oblikuju vjernici u organskom društvu«¹² te da ona ne smije biti nerazumljiva i udaljena od Božjega naroda. Zato se uporaba narodnoga jezika držala zaglavljnim kamenom ostvarivanja aktivnoga sudjelovanja Božjega naroda u liturgiji (FLORES ARCAS 2003: 46).

Godine 1903. u motupropriju *Tra le sollecitudini* (PIUS X. 1903–1904: 329–339), papa Pio X., pozivajući Božji narod na aktivno sudjelovanje u liturgiji te brigu o svetosti i dostojanstvu crkvenoga hrama, zapisao je da se u liturgiji »vjernici okupljaju kako bi crpili taj (kršćanski) duh iz njegova prvoga i neophodnoga izvora, koji je aktivno sudjelovanje u svetim otajstvima te u javnoj i svečanoj molitvi Crkve«¹³. Tim su papinim riječima otvorena

aut aquam non miscendam esse vino in calice offerendo, eo quod contra Christi institutionem: anathema sit.« SALAMINA 1950: 18–23. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

¹² »[...] liturgia tenía que ser el alma vivificante a través de la que formar a los fieles en una sociedad orgánica.« FLORES ARCAS 2003: 57. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

¹³ »Essendo infatti Nostro vivissimo desiderio che il vero spirito cristiano rifiorisca per ogni modo e si mantenga nei fedeli tutti, è necessario provvedere prima di ogni altra cosa alla santità e dignità del tempio, dove appunto i fedeli si radunano per attingere tale spirito dalla

vrata aktivnomu sudjelovanju u liturgiji, koje je sve više postajalo predmetom rasprava na naučiteljskoj razini. Iz svega toga proizlazi da je aktivno sudjelovanje vjernika u liturgiji oduvijek bilo povezano s temom uvođenja narodnoga jezika u liturgiju.

Na petome od šest malineskih kongresa (nazvanih prema mjestu održavanja, tj. belgijskome gradu Mechelenu, fr. Malines),¹⁴ održanome 1909., promicanjem je širenja blagdanskih poruka i komentara prevedenih za narod potaknuta ideja za uvođenje narodnoga jezika u liturgiju. Veliki benediktinski samostani kao što su Maria Laach, Mont-César i Maredsous bili su ključna središta širenja liturgijskoga pokreta s pomoću navedenih i sličnih ideja (FLORES ARCAS 2002: 231–232).

Dok se u okviru liturgijskoga pokreta, koji se razvijao sve do Drugoga vatikanskog koncila, naglašavala važnost aktivnoga sudjelovanja vjernika u liturgiji te uporaba narodnih jezika kao ključ za postizanje toga cilja, u čitavo to vrijeme nije nedostajalo snažnih zagovornika zadržavanja (jedino) latinskoga jezika u liturgiji. Papa Pio XII. u enciklici *Mediator Dei* napisao je: »Uporaba latinskoga jezika, kako je na snazi kod velikoga dijela Crkve, jasan je i lijep znak jedinstva i učinkovit lijek protiv kojega god kvarenja pravoga nauka. Ipak kod nemaloga broja obreda uporaba narodnoga jezika može se kod naroda pokazati veoma korisnom, ali jedino na Apostolsku Stolicu spada da to dopusti; i stoga, ako se ona ne upita za savjet i ako ne odobri, nije dopušteno da išta uopće te vrste biva, kad već, kako smo rekli, uređivanje svete liturgije posve ovisi o njezinoj odluci i volji.«¹⁵

Dva su osnovna razloga za obranu latinskoga jezika u liturgijskoj službi: 1) latinski se jezik smatra vidljivim znakom jedinstva cijele Katoličke Crkve (ekleziološki razlog); 2) latinski se jezik smatra učinkovitim lijekom protiv bilo kakvoga iskrivljenog autentičnog nauka Katoličke Crkve (doktrinarni ra-

sua prima ed indispensabile fonte, che è la partecipazione attiva ai sacrosanti misteri e alla preghiera pubblica e solenne della Chiesa.« PIUS X. 1903–1904: 331. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

¹⁴ Usp. BUGNINI 1974: 137–138; NEUNHEUSER 1974: 20–22; MICHIELS 1975: 47–51; CATTANEO 1978: 539–580; FLORES ARCAS 2002: 231.

¹⁵ »*Latinae linguae usus, ut apud magnam Ecclesiae partem viget, perspicuum est venustumque unitatis signum, ac remedium efficax adversus quaslibet germanae doctrinae corruptelas. In non paucis tamen ritibus vulgati sermonis usurpatio valde utilis apud populum existere potest; nihilominus unius Apostolicae Sedis est id concedere; atque adeo, ea inconsulta eaque non approbante, nihil prorsus hoc in genere fieri fas est, quandoquidem, ut diximus, sacrae Liturgiae ordinatio ab eius consilio ac nutu omnino pende.*« PIUS XII. 1947: 545. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

zlog). Naime, poznato je da razvoj i promjene jezika tijekom vremena donose sa sobom i promjene koje u religijskomu kontekstu mogu, uz nedovoljno točne izraze pojmova, ukazivati na netočnu usklađenost s doktrinom vjere (BORELLA 1968: 248).

Što se tiče aktivnoga sudjelovanja vjernika u liturgiji, papa Pio XI. preporučio je 1928. godine revalorizaciju gregorijanskoga pjevanja u smislu jednoga od sredstava za postizanje aktivnijega sudjelovanja vjernika u bogoslužju: »Da bi pak vjernici što življe sudjelovali u bogoštovlju, gregorijansko pjevanje, u onome što se tiče naroda, neka se vrati u uporabu naroda. I uistinu je prijeko potrebno da vjernici, ne kao stranci ili nijemi gledatelji, već duboko dirnuti ljepotom liturgije tako prisustvuju svetim obredima – također i tada kad se vode svečani ophodi ili procesije, koje organiziraju, u povorci klera i bratovština – da svoj glas s glasovima svećenika ili kora, prema propisanim pravilima, izmjenjuju; a ako bi se to uspješno postiglo, više se neće događati da narod ili nikako ili nekim slabim i potisnutim mrmljanjem na zajedničke molitve, iznesene na liturgijskome ili narodnome jeziku jedva odgovara«. ¹⁶

Temu aktivnoga sudjelovanja vjernika u liturgiji prihvatio je papa Pio XII. saževši teze liturgijskoga pokreta u enciklici *Mediator Dei* (PIUS XII. 1947: 521–600). Premda se papa zalagao za to da vjernici budu potpuno svjesni i razumiju ono što se slavi u liturgiji, sam je dao prednost latinskomu kao službenomu jeziku liturgije ne spominjući uvođenje narodnoga jezika u slavlje sakramenata. S druge strane, na posebne zahtjeve pojedinih biskupskih konferencija i samih biskupija odobrio je obrede na francuskome i njemačkome jeziku.

U ovome sažetom pregledu prikazali smo dugotrajnu raspravu između brojnih zagovornika i protivnika uvođenja narodnoga jezika u liturgiju od prvih javnih rasprava na Tridentskome koncilu, kulminacije tijekom liturgijskoga pokreta do razdoblja koje je prethodilo Drugomu vatikanskom koncilu. U tome se razdoblju uporaba narodnoga jezika u liturgijskim slavljinama smatrala sredstvom za postizanje aktivnoga sudjelovanja vjernika u liturgiji jer »sudje-

¹⁶ »*Quo autem actuosius fideles divinum cultum participant, cantus gregorianus, in iis quae ad populum spectant, in usum populi restituatur. Ac revera perneccesse est ut fideles, non tamquam extranei vel muti spectatores, sed penitus liturgiae pulchritudine affecti, sic caerimoniis sacris intersint tum etiam cum pompae seu processiones, quas vocant, instructo cleri ac sodalitatum agmine, aguntur ut vocem suam sacerdotis vel scholae vocibus, ad praescriptas normas, alternent; quod si auspiciato contingat, iam non illud eveniet ut populus aut nequaquam, aut levi quodam demissoque murmure communibus precibus, liturgica vulgarive lingua propositis, vix respondeat.*« PIUS XI. 1929: 39–40. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

lovanje i djelatno uključivanje Božjega naroda u liturgijska slavlja konačni su cilj reforme, kao što su bili i liturgijskoga pokreta¹⁷.

2.2. Drugi vatikanski koncil

Dana 25. siječnja 1959. papa Ivan XXIII. u bazilici svetoga Pavla izvan zidina u Rimu održao je govor pod naslovom *Gaudet Mater Ecclesia* (IO-ANNIS XXIII. 1962: 786–796) najavivši otvaranje Drugoga vatikanskog koncila. Sljedeće je godine, točnije 5. lipnja 1960., isti papa osnovao deset pripremnih komisija, svaku za određeno područje kojim će se Koncil baviti, dva tajništva (za komunikaciju i medije te za promidžbu jedinstva kršćana) te Središnju komisiju (*Commissio Centralis*).

Zadatak pripremnih komisija bio je pripremiti početne inačice tekstova koncilskih dokumenata za svoje područje. Središnja je komisija te početne inačice po potrebi trebala doraditi i uobličiti u tzv. sheme, tj. nacрте dokumenata koje će koncilski oci prirediti. Na osnovi koncilskih rasprava i tamo usuglašanih preinaka konačne su se inačice koncilskih dokumenata predavale papi na odobrenje. Te su sheme objavljene u četverosvezačnome izdanju *Sheme konstitucija i dekreta o kojima će se rasuđivati na koncilskim sjednicama* (*Schemata Constitutionum et Decretorum de quibus disceptabitur in Concilii sessionibus*, SOeCV 1962).

Glavnina članova Pripravne komisije za svetu liturgiju, pod vodstvom kardinala Gaetana Cicognanija i s mons. Annibalom Bugninijem kao tajnikom, radila je unutar trinaest potkomisija označenih rednim brojem i nazvanih kako slijedi: I. *De Mysterio sacrae Liturgiae eiusque relatione ad vitam Ecclesiae*, II. *De Missa*, III. *De Concelebratione sacramentali*, IV. *De Officio divino*, V. *De Sacramentis et Sacramentalibus*, VI. *De calendario recognoscendo*, VII. *De lingua latina*, VIII. *De institutione liturgica*, IX. *De fidelium participatione in sacra Liturgia*, X. *De liturgiae adaptione ad traditionem et ingenium populorum*, XI. *De vestibus liturgicis ad simpliciores formas reducendis*, XII. *De musica sacra* i XIII. *De arte sacra* (BUGNINI 1997: 30–31). Svaka je od potkomisija na čelu imala izvjestitelja (relatora) te jednoga tajnika i tri do šest savjetnika (konsultora) koji su *de facto* članovi potkomisije.

¹⁷ »La partecipazione e l'inserimento attivo del popolo di Dio nella celebrazione liturgica sono lo scopo ultimo della riforma, sono stati l'obiettivo del movimento liturgico.« BUGNINI 1997: 21. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

Pripravna komisija za liturgiju isticala se među drugim pripravnim komisijama po akademskome ugledu članova, brzini rada i visokoj razini doradečnosti teksta. Štoviše, ta je pripravna komisija u odnosu na druge odskakala po broju predloženih novina i njihovoj argumentiranosti. Početna inačica teksta za izradu *Konstitucije o svetoj liturgiji*, koju je izradila Pripravna komisija za liturgiju, bila je tako dobro uređena da ju je Središnja komisija u kratkome roku mogla uobličiti u shemu koju će uputiti u koncilsku raspravu. Tekst Pripravne komisije za liturgiju kasnije je objavljen u okviru izdanja svih tekstova pripravnih komisija, točnije u: ACTA ET DOCUMENTA 1969: 9–68.

Središnja komisija raspravljala je o tekstu koji je primila od Pripravne komisije za liturgiju na svojoj petoj sjednici održanoj između 26. ožujka i 3. travnja 1962. (BUGNINI 1997: 40). Na osnovi te rasprave Središnja je komisija pripremila shemu, tj. inačicu teksta koja se upućuje na koncilsku raspravu. Tekst je sheme *Konstitucije o svetoj liturgiji*, zajedno s drugim shemama, papa Ivan XXIII. odobrio 13. srpnja 1962., a objavljen je pod naslovom *Schema konstitucije o svetoj liturgiji (Schema Constitutionis de Sacra Liturgia, SOeCV 1962: Series prima, 155–201)*.

2.2.1. Sastav konstitucije *Sacrosanctum Concilium*

Kako su za pripremni stadij Koncila osnovane pripreme komisije, za potrebe su rada samoga Koncila osnovane koncilске komisije za pojedina područja. Koncilskom je Komisijom za svetu liturgiju (*Commissio de sacra liturgia*) predsjedao kardinal Arcadio Larraona (MARINI 1986: 73), a tajnik je bio fra Ferdinando Antonelli.

Rasprave povezane s *Konstitucije o svetoj liturgiji* započele su 22. listopada 1962. i trajale su do 13. studenoga iste godine. U tome je razdoblju održana 21 plenarna sjednica za oblikovanje prvoga dijela *Konstitucije*, tj. predgovora i I. poglavlja naslovljena *Opća načela za obnovu i njegovanje svete liturgije*. Koncilski su oci održali 685 govora, pri čemu se »većina izjasnila za i suglasna s iznesenim načelima i prijedlozima jer su ih nalagali pastoralni kriteriji«¹⁸ (CATTANEO 1978: 631). Ostala poglavlja *Konstitucije* (od 2. do 7.) oblikovana su na sjednicama održanima u razdobljima od 23. travnja do 10. svibnja te od 27. do 30. rujna 1963. godine (BUGNINI 1997: 44).

¹⁸ »La maggioranza si è dichiarata favorevole e d'accordo con i principi e le proposte presentate perché dettate da criteri pastorali.« CATTANEO 1978: 631. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

Prelati Biskupske konferencije Jugoslavije dali su važan doprinos raspravi o uvođenju narodnoga jezika u liturgiju, posebno oni u čijim je biskupijama postojala duga tradicija slavljenja liturgije na crkvenoslavenskome jeziku. Tijekom Koncila, na otvaranju 17. opće kongregacije, 12. studenoga 1962., u bazilici sv. Petra u 9 sati Opća je kongregacija slavila sv. misu na crkvenoslavenskome jeziku, koju je predvodio šibenski biskup Josip Arnerić. Prema izvještaju, »Misu na čast Duha Svetoga po rimskome obredu, ali slavenskim jezikom, predslavio je gosp. Josip Arnerić, biskup šibenski. Kor Papinskoga kolegija Rusikum izveo je neke pjesme na staroslavenskome jeziku, među kojima *Ave Maria* i *Pange lingua*. Koncilskim je ocima unaprijed podijeljen list koji sadržava primjerak svetoga teksta staroslavenskoga misala i bilješku o povijesti staroslavenskoga jezika rimskoga obreda«. ¹⁹

O istome je događaju izvijestio *Osservatore Romano*: »17. generalnu kongregaciju, koja je održana jutros, predvodio je kardinal Antonio Caggiano, nadbiskup Buenos Airesa. Svetu misu predslavio je šibenski biskup Nj. E. mons. Josip Arnerić po rimskome obredu, ali s misalom na staroslavenskome jeziku, ili kako se obično kaže, na glagoljici. Taj tip misala, u uporabi u raznim biskupijama Hrvatske, na obalama Jadrana, potječe još iz IX. stoljeća, iz vremena svetih Ćirila i Metoda. Nakon što se u srednjemu vijeku više njime nije koristilo, ²⁰ priznao ga je Tridentski koncil, revidirao ga je i tiskao sveti Pio X., a objavio ga je Pio XI.«. ²¹

Nakon završetka prvoga dijela koncilskih rasprava, 3. lipnja 1963. umro je papa Ivan XXIII. Novi papa Pavao VI., stupivši na dužnost 21. lipnja, ubrzo

¹⁹ »*Missa de Spiritu Sancto ritu romano, sed slavonico idiomate, celebrata est a P.D. Joseph Arneich, ep. Sebenicensi. Chorus Pontifici Colegii Russici executus est quosdam cantus lingua paleoslavica, inter quos Ave Maria, Pange lingua. Antea Patribus distributum fuerat folium continens exemplar sacri textus Missalis paleoslavici et notam historicam de lingua paleoslavica ritus romani.*« ACTA SYNODALIA 1.1.1. 1970: 127. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

²⁰ Naravno, podatak da se misal na crkvenoslavenskome jeziku i glagoljici tijekom srednjega vijeka nije koristio nije točan.

²¹ »*La 17ª Congregazione Generale, tenutasi questa mattina, è stata presieduta dal Cardinale Antonio Caggiano, Arcivescovo di Buenos Aires. La Santa Messa è stata celebrata dal Vescovo di Sibenik S.E. Mons. Giuseppe Arneric in rito romano, con messale in lingua paleoslava, o come si vuol dire, in lingua glagolitica. Questo tipo di messale, in uso in diverse diocesi della Croazia, sulle sponde dell'Adriatico, risale al IX secolo, all'epoca dei santi Cirillo e Metodio. Caduto in disuso nel Medioevo, fu riconosciuto dal Concilio di Trento, rivisto e stampato da San Pio X, e pubblicato da Pio XI.*« *L'Osservatore Romano* 1962: 1. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

je nastavio s drugim koncilskim zasjedanjem koje je započelo 29. rujna i završilo 22. studenoga iste godine, a tijekom kojega je radni tekst *Konstitucije o svetoj liturgiji* temeljito analiziran i raspravljen. Koncilska je komisija proučila i sažela zapažanja s te rasprave te je 4. prosinca koncilskim ocima predan nacrt teksta za koji je trebalo glasovati (MARINI 1986: 75).

Konstitucija *Sacrosanctum Concilium* proglašena je s 2147 pozitivnih i samo četiri negativna glasa te je stupila na snagu na prvu korizmenu nedjelju 7. ožujka 1964. godine (MARINI 1986: 78), čime je okončan opsežan i naporan koncilski rad na uređenju liturgijskih pitanja.

2.2.2. *Konstitucija Sacrosanctum Concilium i narodni jezik u liturgiji*

Tijekom pripreme Koncila, dok su se prikupljali i kroz raspravu odabirali prijedlozi tema o kojima će Koncil raspravljati, mnogi su biskupi zagovarali da se u koncilski program uvrsti pitanje narodnoga jezika u liturgiji, što je i prihvaćeno.²²

Opće se raspoloženje po tom pitanju promijenilo kad je, približno u vrijeme početka Koncila, točnije 22. veljače 1962., objavljena apostolska konstitucija *Veterum sapientia* pape Ivana XXIII. (IOANNIS XXIII. 1962: 129–135). Tim se dokumentom latinski jezik potvrđuje kao službeni jezik Crkve, čime mu se daje poseban status u sveukupnome crkvenom životu, te se svećenstvo potiče da ga što temeljitije nauči. Objavljivanje je te konstitucije u nemalome broju koncilskih otaca umanjila početni entuzijazam za uvođenje narodnoga jezika u liturgiju, ali je ona istodobno i doprinijela živosti koncilskih rasprava o toj temi.

Koncil je svoje zaključke o jeziku u liturgiji iznio u nekoliko članaka konstitucije *Sacrosanctum Concilium*, među kojima je ključan čl. 36. te će se njemu ovdje posvetiti posebna pozornost. Pored toga relevantni su: čl. 54. (o euharistijskome slavlju), čl. 63. (o sakramentima), čl. 101. (o božanskoj službi) i čl. 113. (o svetoj glazbi).

2.2.2.1. Tekst čl. 36. konstitucije *Sacrosanctum Concilium*

Za razumijevanje narodnoga jezika u liturgiji, posebno njegove svrhe i primjene, ključan je članak 36. konstitucije *Sacrosanctum Concilium*. Zato će se ovdje analizirati pojedini njegovi stavci, tim više što se na njega oslanjaju svi kasniji članci iste konstitucije povezano s narodnim jezikom u liturgiji.

²² Usp. ACTA ET DOCUMENTA 1961: 387–429.

Završni je tekst čl. 36. nastao na osnovi prethodnih dviju radnih inačica: početnu je pripremila Pripravna komisija za svetu liturgiju, drugu (tzv. shemu) je priredila Središnja komisija na osnovi spomenute početne inačice i uputila je na koncilsku raspravu, a treća je konačan tekst koji se nalazi u *Konstituciji*. Ovdje donosimo sve te tri inačice predmetnoga članka.

Tekst članka o liturgijskome jeziku koji je pripremila Pripravna komisija za svetu liturgiju (označen u tome tekstu pod brojkom 24) glasi: »Uporabu latinskoga jezika u zapadnoj liturgiji treba posve sačuvati. Budući da se ipak može 'u nemalome broju obreda uporaba pučkoga govora kod naroda pokazati veoma korisnom', neka mu se u liturgiji udijeli širi prostor; prije svega pak u čitanjima i poukama te u nekim molitvama i pjesmama. Neka pak bude na biskupskoj konferenciji u pojedinim područjima – također, nakon što se posavjetuje, ako treba, s biskupima susjednih područja istoga jezika – odrediti granice i način dopuštanja domaćega jezika u liturgiji, nakon što Sveta Stolica potvrdi te odredbe (cf. kan. 291)«.²³

U koncilskoj se raspravi nalazi shema koju je oblikovala Središnja komisija i ona u analognome dijelu teksta (također označenome brojkom 24) glasi: »Neka se uporaba latinskoga jezika sačuva u zapadnoj liturgiji. Budući da se ipak može 'u nemalome broju obreda uporaba pučkoga govora kod naroda pokazati veoma korisnom', neka mu se u liturgiji udijeli širi prostor; prije svega pak u čitanjima i poukama te u nekim molitvama i pjesmama. Neka pak bude na biskupskoj konferenciji u pojedinim područjima – također, nakon što se posavjetuje, ako treba, s biskupima susjednih područja istoga jezika – Svetoj Stolici predložiti granice i način dopuštanja domaćega jezika u liturgiji«.²⁴

²³ »*Latinae linguae usus in Liturgia occidentali omnino servandus est. Cum tamen 'in non paucis ritibus vulgati sermonis usurpatio valde utilis apud populum existere' possit, amplior locus ipsi in Liturgia tribuatur; imprimis autem in lectionibus et admonitionibus, in nonnullis orationibus et cantibus. Sit vero Conferentiae Episcopalis in singulis regionibus, etiam, si casus ferat, consilio habito cum Episcopis finitimarum regionum eiusdem linguae, limites et modum linguae vernaculae in Liturgiam admittendae statuere, actis a Sancta Sede recognitis (cf. can. 291).*« ACTA ET DOCUMENTA 1969: 21. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

²⁴ »*Latinae linguae usus in Liturgia occidentali servetur. Cum tamen 'in non paucis ritibus vulgati sermonis usurpatio valde utilis apud populum existere' possit, amplior locus ipsi in Liturgia tribuatur, imprimis autem in lectionibus et admonitionibus, in nonnullis orationibus et cantibus. Sit vero Conferentiae Episcopalis in singulis regionibus, etiam, si casus ferat, consilio habito cum Episcopis finitimarum regionum eiusdem linguae, limites et modum linguae vernaculae in Liturgiam admittendae Sanctae Sedi proponere.*« SOeCV 1962: Series prima, 167. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

Nakon koncilske je rasprave donesen završni tekst (sad označen brojkom 36) i on glasi: »36. § 1. U latinskim obredima treba sačuvati latinski jezik, osim gdje postoji posebna povlastica. § 2. Ipak, kako u misi, tako i u dijeljenju sakramenata i u drugim dijelovima liturgije bit će nerijetko vrlo korisno za puk upotrijebiti narodni jezik; stoga neka mu se u liturgiji da više mjesta, ponajprije u čitanjima, upozorenjima, u nekim molitvama i pjesmama, prema propisima koji će se o toj stvari pojedinačno odrediti u sljedećim glavama. § 3. Spada na nadležnu crkvenu teritorijalnu vlast, o kojoj govori čl. 22. § 2., da na temelju ovih propisa – pošto se, ako treba, posavjetuje s biskupima obližnjih pokrajina istoga jezika – odredi način i uporaba narodnoga jezika. To ipak odobrava ili potvrđuje Apostolska Stolica. § 4. Prijevod latinskoga teksta na narodni jezik koji se ima upotrijebiti u liturgiji treba odobriti gore spomenuta nadležna crkvena teritorijalna vlast.« (DVKD 1986⁴: 27).²⁵

Usporedbom navedenih triju inačica, vidljivo je da su koncilski oci imali vrlo različita mišljenja o liturgijskome jeziku te da je o tome pitanju vođena živa rasprava (o kojoj je posebno brigu vodila Koncilska komisija za svetu liturgiju) na osnovi koje je predložena shema znatno izmijenjena. Tako je čl. 36. § 1. u odnosu na prethodne dvije inačice promijenjen u dvije točke. Prvo, jasno je istaknuto da latinski jezik i dalje ostaje u uporabi kao liturgijski jezik, osim kad su u pitanju stečena prava (GIRARDI 2014: 158), kao što je slučaj s hrvatskim glagoljašima. Zato ne čudi da je umetak »osim gdje postoji posebna povlastica« (tj. »*salvo particulari iure*«) prijedlog hrvatskih biskupa (TOLJANIĆ 1967: 292) i o tome će biti više riječi u potpoglavlju koje slijedi. Drugo, koncilski su oci prihvatili prijedlog afričkih biskupa da se izraz »zapadni« (tj.

²⁵ »§ 1. *Linguae latinae usus, salvo particulari iure, in Ritibus latinis servetur. § 2. Cum tamen, sive in Missa, sive in Sacramentorum administratione, sive in aliis Liturgiae partibus, haud raro linguae vernaculae usurpatio valde utilis apud populum existere possit, amplior locus ipsi tribui valeat, imprimis autem in lectionibus et admonitionibus, in nonnullis orationibus et cantibus, iuxta normas quae de hac re in sequentibus capitibus singillatim statuuntur. § 3. Huiusmodi normis servatis, est competentis auctoritatis ecclesiasticae territorialis, de qua in art. 22 § 2, etiam, si casus ferat, consilio habito cum Episcopis finitimarum regionum eiusdem linguae, de usu et modo linguae vernaculae statuere, actis ab Apostolica Sede probatis seu confirmatis. § 4. Conversio textus latini in linguam vernaculam in Liturgia adhibenda, a competenti auctoritate ecclesiastica territoriali, de qua supra, approbari debet.*« (DVKD 1986⁴: 26). (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

Usporedba teksta čl. 16–31 sheme (prije koncilske rasprave) s tekstem kako je definiran nakon promjena koja je provela Koncilska komisija za svetu liturgiju na osnovi koncilskih rasprava objavljena je u ACTA SYNODALIA 1.1.IV. 1971: 266–277 (tekst koji se odnosi na čl. 36. *Konstitucije o svetoj liturgiji* nalazi se na str. 273–274).

»occidentali« u »in Liturgia occidentali« promijeni u »latinski« (tj. »latinis« u »in Ritibus latinis«) priznajući da je potonji izraz ispravniji jer je općenitiji i uključuje ne samo rimski nego i ambrozijanski, mozarapski, dominikanski obred te druge obrede.²⁶

U završnome tekstu čl. 36. § 2. konstitucije *Sacrosanctum Concilium* navode se različite vrste liturgijskih slavlja: »kako u misi tako i u dijeljenju sakramenata i u drugim dijelovima liturgije« (lat. »sive in Missa sive in sacramentorum Administratione, sive in aliis Liturgiae partibus«). Time se nagoviješta mogućnost šire uporabe narodnoga jezika u liturgiji, a takva bi praksa mogla biti korisna za vjernike. Time se implicira pastoralni kriterij, tj. kriterij korisnosti za narod (lat. *haud raro [...]valde utilis apud populum*, 'nerijetko [...] vrlo korisno za narod'), primjenjiv na prilike u kojima se (svećenik) obraća vjernicima ili kad su oni uključeni u slavlje. Taj je kriterij implicitan na razini cijele konstitucije *Sacrosanctum Concilium* jer »čini izvedivim ono što je sama liturgija: djelovanje Krista i Crkve (SC 7 i 26), dijalog između Boga i njegova naroda (SC 33), njegovanje vjere sudionika«²⁷ (GIRARDI 2014: 159).

Kriterij korisnosti za narod proizlazi iz ranije spomenute enciklike *Mediator Dei*, kojoj je cilj promicanje aktivnoga, potpunoga i razumijevajućega sudjelovanja vjernika u liturgijskim slavljinama: »Uporaba latinskoga jezika, kako je na snazi kod velikoga dijela Crkve, jasan je i lijep znak jedinstva i učinkovit lijek protiv bilo kakvoga iskrivljavanja pravoga nauka. Ipak, kod nemaloga broja obreda uporaba narodnoga jezika može se kod naroda pokazati veoma korisnom; ipak, jedino na Apostolsku Stolicu spada da to dopusti; i stoga, ako se ona ne upita za savjet i to ne odobri, nije dopušteno da se išta od toga uopće dogodi kad već, kako smo rekli, uređivanje svete liturgije posve ovisi o njezinoj odluci i volji«.²⁸ Priložna oznaka *haud raro* ('nerijetko') potvrđuje relevantnost pastoralnoga kriterija korisnosti za narod (WARD 2004: 63–108).

²⁶ Usp. ACTA SYNODALIA 1.1.IV. 1971: 267, 277.

²⁷ »In fondo, si tratta di rendere praticabile ciò che la liturgia stessa è: azione di Cristo e della Chiesa (SC 7 e 26), dialogo tra Dio e il suo popolo (SC 33), alimento della fede dei partecipanti.« GIRARDI 2014: 159. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

²⁸ »Latinae linguae usus, ut apud magnam Ecclesiae partem viget, perspicuum est venustumque unitatis signum, ac remedium efficax adversus quaslibet germanae doctrinae corruptelas. In non paucis tamen ritibus vulgati sermonis usurpatio valde utilis apud populum existere potest; nihilominus unius Apostolicae Sedis est id concedere; atque adeo, ea inconsulta eaque non approbante, nihil prorsus hoc in genere fieri fas est, quandoquidem, ut diximus, sacrae Liturgiae ordinatio ab eius consilio ac nutu omnino pendet.« PIUS XII. 1947: 545. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

O sadržaju čl. 36. § 3., koji se odnosi na odlučivanje o uvođenju narodnoga jezika u liturgiju na određenome crkvenom području, vodila se duga koncil-ska rasprava. Tekst koji je bila predložila Pripravna komisija predviđao je da biskupske konferencije (samo) predlažu način primjene narodnoga jezika u liturgiji na svojem području, a odluke su o tome pitanju prepuštene papi, tj. pridržano mu je pravo da potvrdi (»*recognitis*«) prijedlog biskupske konferencije. S tom se raspodjelom ovlasti složila i Središnja komisija. No, koncilski su oci taj dio teksta modificirali tako da prema konačnome tekstu konstitucije *Sacrosanctum Concilium* crkvene teritorijalne vlasti same odlučuju o uporabi narodnoga jezika u liturgiji na svojem području, a višim je crkvenim autoritetima s papom na čelu pridržano (tek) da ispituju i potvrde (»*probatis seu confirmatis*«) te odluke (SCHMIDT 1966: 165).²⁹

Prema § 3. mjerodavnoj crkvenoj teritorijalnoj vlasti pripada (usp. čl. 22. § 2.) nakon savjetovanja s biskupima prostorno bliskih pokrajina istoga jezika da na temelju propisa odredi način uporabe narodnoga jezika, a te odredbe odobrava odnosno potvrđuje Apostolska Stolica. Na temelju tih riječi teritorijalnim biskupskim konferencijama omogućuje se unosenje vlastitosti tradicije i kulture sukladno evanđeoskim načelima i nauku Katoličke Crkve, a sve se to sjedinjuje s rimskim obredom. To potvrđuje: »Izjava je veličanstvena formulacija onoga modela ekleziologije prema kojemu mjesna Crkva uspostavlja svoje pravilo života, stvara vlastite tradicije i razvija vlastiti oblik bogoslužja. Zadaća je Svete Stolice potvrditi ih odnosno dati im viši autoritet i pečat sveopćega priznanja.«³⁰ (CHUPUNGO 1986: 228).

U odobrenome se tekstu konstitucije *Sacrosanctum Concilium*, u čl. 36. § 4., govori o prijevodima liturgijskih tekstova s latinskoga na narodni jezik i o ovlastima crkvenih vlasti. Toga stavka nema u tekstu prijedloga Pripravne komisije, nego je dodan tijekom rasprave u koncilskoj dvorani. Glavna je svrha prijevoda liturgijskih tekstova potaknuti aktivno i razumno sudjelovanje vjernika u liturgijskim obredima (CHUPUNGO 1986: 229), a određeno je da se oni daju na prethodno odobrenje Svetoj Stolici, čiji je zadatak brižno bdjeti nad sadržajem tih tekstova (LAMBERTS 1985: 140).

²⁹ Usp. ACTA SYNODALIA 1.1.IV. 1971: 288.

³⁰ »The statement is a magnificent formulation of that model of Ecclesiology according to which the local Church establishes its rule of life, creates its own traditions and develop its own form of worship. The task of the Holy See is to confirm them, that is, give them higher authority and stamp of universal recognition.« CHUPUNGO 1986: 228. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

2.2.2.2. Uloga i doprinos hrvatskih biskupa koncilskoj raspravi o jeziku liturgije

U oblikovanju članaka o jeziku u liturgiji velik su doprinos dali i hrvatski biskupi. Najopsežniji je koncilski govor na tu temu održao splitsko-makarski biskup (kasnije nadbiskup) Frane Franić (održan 29. listopada 1962.)³¹ u ime hrvatskih biskupa koji održavaju liturgiju rimskoga obreda na crkvenoslavenskome jeziku (ACTA SYNODALIA 1.1.I. 1970: 568–574; FRANIĆ 1993). Snažno se usprotivio pristašama ideje isključive uporabe latinskoga jezika u liturgiji argumentirajući svoj stav prikazom ćirilometodske baštine i žive glagoljaške tradicije do koje hrvatski narod mnogo drži jer je sastavnica njegova nacionalnoga identiteta. Izrazio je želju da latinski ostane službeni jezik Crkve te da se nastavi njime koristiti u međunarodnim liturgijskim slavljinama. Naglasio je da treba pripaziti na odnos latinskoga jezika prema narodnim jezicima, jer »[k]ao što narodni jezici, na žalost, mogu biti sredstvo denacionalizacije, posve slično može biti također i latinski jezik, barem u nekim slučajevima, kao što nas npr. uči povijest sv. Ćirila i Metoda i njihovih učenika«.³²

Ističući važnost slavljenja liturgije na narodnome jeziku, mons. Franić kaže: »Hodeći tragovima Apostola slavenskih naroda, koji su po narodnosti bili Grci, skromno mislim da se ne treba bojati narodnih jezika u bogoslužju, koji se imaju uvoditi naravno isključivim dopuštenjem Sv. Stolice, pomalo i umjereno idući naprijed, jer narod, koji prihvaća, makar umjerenu uporabu vlastitog jezika u bogoštovlju, obuzima veća ljubav prema Sv. Stolici. Ta ljubav je vrlo jaka veza jedinstva za Kristovo Mistično Tijelo.«³³ Prema njegovim riječima, slavljenje liturgije na narodnome jeziku povećava ljubav prema vjeri i Crkvi te omogućuje dublje razumijevanje otajstvenoga tijela Kristova.

³¹ Biskup Franić glavni govor u ime osam primorskih biskupa u kojemu promiče glagoljaško bogoslužje održao je 29. listopada 1962., kako se navodi u ACTA SYNODALIA 1.1.I. 1970. Stoga, datiranje toga govora na 24. listopada 1962. (navedeno u FRANIĆ 1993: 214, 217) nije točno.

³² »*Sicut linguae nationales, proh dolor, possunt esse instrumentum denationalizationis, similiter etiam potest esse lingua latina, saltem in quibusdam casibus, sicut e.g. nos edocet historia SS. Cyrilli et Methodii eorumque discipulorum.*« ACTA SYNODALIA 1.1.I. 1970: 570. (Prijevod na hrvatski: FRANIĆ 1993: 216)

³³ »*Vestigia ergo premens Apostolorum slavorum gentium, qui natione graeci erant, submisso puto non esse timendas linguas vernaculas, in Liturgia, naturaliter sub exclusiva potestate S. Sedis, introducendas, paulatim et moderate procedendo, quia populus qui accipit usum, saltem moderatum, propriae linguae in Liturgia, maiore amore afficitur erga S. Sedem, qui amor est fortissimum vinculum unionis pro corpore Christi mystico.*« ACTA SYNODALIA 1.1.I. 1970: 570. (Prijevod na hrvatski: FRANIĆ 1993: 216–217)

Mons. Franić smatra da je narodni jezik tijekom liturgijskoga slavlja ključna pomoć vjerničkomu narodu u ulasku u sveta Kristova otajstva, što je važno u kontekstu činjenice da je liturgijsko slavlje – budući da je ono čin zajedništva – sredstvo za postizanje jedinstva između Boga i naroda. Pored toga, nadbiskup Franić ističe ekumenski potencijal mogućega navođenja (hrvatskoga) crkvenoslavenskoga, implicitno i glagoljice, kao jezika katoličke liturgije u *Konstituciji*.

U istome svesku koncilskih dokumenata u kojemu se nalazi netom spomenuti govor biskupa Franića, postoje još dva govora hrvatskih biskupa koja se bave jezikom liturgije, točnije misnim slavljem, a koji nisu bili u potpunome skladu s nastojanjima da se uvede narodni jezik u liturgiji kako je to želio Dragutin Kniewald. Zagrebački nadbiskup Franjo Šeper jasno je zagovarao da latinski načelno ostane jezik liturgije, ali se složio s time da narodni jezik bude prisutan u liturgiji kad se slavi misa u prisutnosti vjernika laika, ponajprije u onim misnim dijelovima koji su važni za pouku i odgoj u vjeri. To se ponajprije odnosi na sva misna čitanja, a onda i na važne molitve povezane s pretvorbom i sv. pričesti te na pjevane dijelove mise i obrede Trodnevlja (ACTA SYNODALIA 1.1.I. 1970: 435–436). S druge strane, porečko-pulski biskup Dragutin Nežić u svojem govoru bio među zagovornicima očuvanja latinskoga jezika kao jedinoga jezika u liturgiji (ACTA SYNODALIA 1.1.I. 1970: 641).

Tijekom koncilske rasprave o obredniku zadarski nadbiskup Mate Garković istaknuo je potrebu za širom uporabom narodnoga jezika u liturgiji (ACTA SYNODALIA 1.1.II. 1970: 184–186). Konkretno, istaknuo je potrebu za prijevodom rimskoga obrednika na narodne jezike u slavlju sakramenata krštenja, potvrde, ređenja i ženidbe te u obredu egzorcizma pozivajući se na *Rimski obrednik* Pavla V., koji je na hrvatskome objavio Bartol Kašić 1640. godine. Taj prijevod, iako je tiskan hrvatskim jezikom na latinici, smatra se dijelom glagoljaške baštine živo prisutne na hrvatskim prostorima. Više je puta *Obrednik* bio potvrđivan i odobran, a posljednji takav službeni objavljen je 1932. godine.

Nadbiskup Garković u kontekstu uvođenja narodnoga jezika u rimski obred istaknuo je da je posebnost hrvatskoga naroda na granici civilizacija često bila očuvana u uporabi narodnoga jezika u liturgiji: »Svoju tvrdnju dokazujem stoljetnom uporabom narodnoga jezika kod našega hrvatskog naroda. Drugi časni oci donijet će druga iskustva. [...] Je li možda hrvatski jezik rimskoga obrednika tijekom toliko stoljeća dao povoda čuđenju, sablazni ili opasnosti za vjeru? Nikako! Treba spomenuti da su i drugi, i naši zadarski nadbiskupi od

15. do 18. stoljeća bili isključivo stranci i sami kao budni pastiri u uporabi domaćega jezika nisu zapazili ništa nepravilno i nisu smatrali da se uvode ikakve novine. Dapače, sami su se uvjerali da domaći jezik u liturgiji ojačava duh vjere i čuva katoličku vjeru, koju ni pokušaji reformatora ni prijetnje Turaka, koji su tijekom dvaju stoljeća pustošili naše krajeve, nisu mogli oslabiti.³⁴

Zadarski biskup (kasnije nadbiskup) Marijan Oblak iznio je mišljenje da samo određeni dijelovi mise trebaju biti na narodnome jeziku, a spominje i Hrvate kao jedan od naroda koji ima povlasticu koristiti se »narodnim jezikom«, tj. *lingua vernacula* (ACTA SYNODALIA 1.1.II. 1970: 258–259). Šibenski biskup Josip Arnerić također je govorio o jeziku obrednika i napomenuo da bi odluke povezane s mogućnošću korištenja narodnim jezikom u dijeljenju sakramenta trebale biti prepuštene papi jer bi biskupi i biskupske konferencije mogli donijeti pogrešne odluke o tome pitanju, npr. pod pritiskom totalitarnoga režima ako se nađu u takvoj situaciji (ACTA SYNODALIA 1.1.II. 1970: 168–169).

Ukratko predstavljeni govori bili su argumentacija hrvatskih biskupa ranije spomenutom usvojenom prijedlogu da se u čl. 36. § 1. *Konstitucije* unese fraza »osim gdje postoji posebna povlastica«. Njima su podsjetili na već tada gotovo tisuću godina staru povlasticu korištenja rimskim obredom u prijevodu na (hrvatski) crkvenoslavenski jezik, koji je narodu bio razumljiv (za razliku od latinskoga). Ti su prijevodi liturgijskih tekstova na slavenski jezik služili kao osnovni instrument liturgijske inkulturacije i ključno oruđe za poticanje aktivnoga sudjelovanja vjernika u liturgijskim obredima. U kontekstu važnosti toga da narod razumije ono što slavi i na taj način aktivno sudjeluje u liturgiji hrvatski su biskupi mogli ponuditi glagoljašku tradiciju kao uzoran primjer liturgije na jeziku razumljivome puku koji su drugi narodi mogli nasljedovati.

Hrvatska je glagoljaška praksa, kako je posebno jasno pokazao biskup Franić, pokazala da se Crkva ne treba bojati da će uvođenje narodnih jezika

³⁴ »Assertionem meam usu saeculorum linguae vulgaris apud nostram croaticam gentem probo. Alii venerabiles Patres alias experientias adducent. [...] Dedit forsitan croatica lingua Ritualis romani, per tot saecula, ansam admirationis, scandali vel periculi fidei? Nullo modo! Notandum est, sicut alios ita et nostros archiepiscopos Iadrenses, a saeculo XV ad saeculum XVIII, exclusive exteros fuisse, et ipsi vigiles pastores in usu vernaculae linguae nihil irregulare observarunt et nihil innovare existimaverunt. Immo vero persuasum ipsis erat, vernaculam linguam in liturgia spiritum fidei augere et catholicam religionem servare, quam neque conatus Reformatorem neque minae Turcarum, qui per duo saecula nostras regiones vastaverunt, labefactare potuerunt.« ACTA SYNODALIA 1.1.II. 1970: 185. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

u liturgiju voditi k zastranjenju u vjeri ili odmaku od Rima. Taj su svoj stav oslanjali na činjenicu da oni (Slaveni) za koje su Ćiril i Metod uveli crkvenoslavenski jezik u liturgiju nisu zbog toga ulazili u krivovjerja i nisu su se odvojili od Rima. Zapravo, hrvatski primjer glagoljaštva koje se živo održalo do koncilskih dana, tj. liturgijskoga jezika koji puk razumije, jasno je pokazivao da uvođenje narodnih jezika u liturgiju može jačati naklonost prema Svetoj Stolici, pogotovo ako se ono provodi umjerenim intenzitetom i postupno. Da su pobornici uvođenja narodnoga jezika u liturgiju u hrvatskoj glagoljaškoj tradiciji prepoznali primjer koji potvrđuje opravdanost njihova stava, pokazuje npr. koncilski govor (održan 24. listopada 1962.) kardinala Eugena Tisseranta (ACTA SYNODALIA 1.1.I. 1970: 399–400), kako je zahvalno naglasio biskup Franić (ACTA SYNODALIA 1.1.I. 1970: 569; FRANIĆ 1993: 213, 216).

Prethodno navedeno pokazuje da su hrvatski biskupi u znatnoj mjeri podržali uvođenje narodnih jezika u liturgiju, ponajprije na osnovi višestoljetnoga iskustva prisutnosti puku razumljivoga jezika u liturgiji u našim biskupijama na glagoljaškome području.

3. DRAGUTIN KNIEWALD KAO ČLAN PRIPRAVNE KOMISIJE KONCILA

Početak 20. stoljeća ideje liturgijskoga pokreta pojavile su se i na hrvatskome prostoru, posebno u programu i djelovanju Hrvatskoga katoličkog pokreta usmjerenoga na obnovu društva na kršćanskim temeljima, a kao »utemeljitelj hrvatskoga liturgijskog pokreta« prepoznat je Dragutin Kniewald.³⁵ Štoviše, objavljivanje prvoga izdanja Kniewaldova prijevoda *Rimskoga misala* na hrvatski jezik (RIMSKI MISAL 1921) zapravo je označilo stvarni početak liturgijskoga pokreta u Hrvatskoj (tj. tadašnjoj Jugoslaviji). Budući da je u to doba jezik *Rimskoga misala* bio praktički samo latinski, osim hrvatskoga crkvenoslavenskoga u pojedinim hrvatskim biskupijama, Kniewaldov je prijevod bio namijenjen privatnoj uporabi i trebao je omogućiti vjernicima koji ne znaju latinski jezik da razumiju misni obred. Kniewald je svoj prijevod pomalo dotjerivao u šest izdanja, objavljivanih do Drugoga vatikanskog koncila, a sedmo izdanje, usklađeno s koncilskim zaključcima i potpuno spremno

³⁵ ZAGORAC 1989: 9.

za tisak, nije uspio objaviti zbog niza okolnosti koje su ga duboko pogodile i o čemu je napisao podroban iskaz (KNIEWALD 1965).

Cilj je ovoga poglavlja prikazati Kniewaldov život i djelovanje u kontekstu liturgijskoga pokreta.

3.1. Kratke bilješke o životu Dragutina Kniewalda³⁶

Dragutin Kniewald rođen je 23. srpnja 1889. godine u Zagrebu. Brigu o njemu nakon gubitka obaju roditelja 1904. godine preuzima stric koji je tad službovao kao tajnik u kancelariji carskoga dvora u Beču. Stric mu je stipendirao školovanje plaćajući boravak u plemićkome konviktu u Zagrebu. Godine 1908. ispitom zrelosti završio je gimnaziju te je izrazio želju da postane svećenik. Na prijedlog svojega kateheta Ladislava Jambrečkovića odlučio je nastaviti svoje obrazovanje u Rimu, gdje je studirao na Papinskome sveučilištu Gregoriana i u kolegiju Germanicum-Hungaricum.

U listopadu 1908. Kniewald stiže u Rim, gdje je primljen u kolegij Germanicum, a upisao se na studij filozofije na Papinskome sveučilištu Gregoriana. U svojem *Dnevniku* nedugo nakon dolaska u Rim bilježi da je prvi put vidio knjižicu *Rimskoga misala* na njemačkome jeziku i bio duboko impresioniran.

³⁶ O životu i djelu Dragutina Kniewalda objavljeno je nekoliko članaka, a među najvažnijima su: KRIBL 1979: 97–98; IVANDIJA; TOMIĆ 1979: 365–367; TIJAN 1980: 245–252; ZAGORAC 1989: 9; PAVLOVIĆ 2005: 159–164; DEMOVIĆ 2008: 107–150; LONČAREVIĆ 2014: 21. Za ovaj prikaz Kniewaldova života koristimo se njegovim *Dnevnikom*, koji je u literaturi već korišten kao izvor, ali nikada nije objavljen. Kniewaldov se *Dnevnik* čuva u arhivu Postulature za proglašenje svetim bl. Ivana Merza u Zagrebu. Sastoji se od šest knjižica ispisanih ciklostilom na pisačemu stroju, a samo prva ima obrojčene stranice. Prva knjižica obuhvaća Kniewaldova sjećanja na djetinjstvo od 1889. do 1944. godine; druga pokriva razdoblje od 1945. do 1950.; treća se odnosi na 1951. godinu; četvrta na 1952. godinu; peta na razdoblje od 1953. do 1956.; a šesta na razdoblje od 1957. do 1963. godine. Osim toga, u arhivu Postulature nalazi se i velik dio Kniewaldove korespondencije (primljena pisma), koja još nisu obrađena, a koju je jedan od autora ovoga rada (Zlatko Vlahek) proučio. Jednako tako, pregledani su arhivski materijali uključujući *Osobnik* u arhivu Katoličkoga bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te arhiv Nadbiskupskoga duhovnog stola u Zagrebu. Kniewald je pri svojem imenovanju za člana Potkomisije poslao podatke o sebi podijeljene kako slijedi: *Status personalis; Studiorum curriculum et gradus academici; Munera suscepta; Actuositas scientifica; Addenda (Pontificia Commissio centralis praeparatoria Concilii oecumenici Vaticani II.)*: Archivio Apostolico Vaticano Arch. Conc. Vat. II (dalje: AAV, ACV II), busta 1351, fasc. 3. n. 13, ff. 29r–30v. Ovdje nam nije namjera rekonstruirati cjelovitu biografiju Dragutina Kniewalda, nego ćemo se usredotočiti na trenutke relevantne za njegov doprinos u okviru liturgijskih pitanja, tj. posebno na njegovu liturgijsku formaciju i liturgijski rad.

To ga je potaknulo na to da se odlučno posveti doprinosu svojem narodu na tome području. Tada je imao 29 godina, a o tome je događaju u svojem *Dnevniku* zapisao sljedeće: »Kod zajedničke sv. mise na blagdan sv. apostola Šimuna i Jude 28. X. 1908. vidio sam, kako svi stariji pitomci, a i neki od mojih kolega, listaju jednu oveću knjigu i iz koje mole. Pitao sam, iza zajutarka, kakova je to knjiga. Nijemci su me čudno gledali i odgovorili mi: 'Das ist mein Schott.' Ja nisam ništa razumio, sve dok nisam dobio tu knjigu u ruke. Tada sam vidio da je to Schottovo izdanje priručnog njemačko-latinskog rimskog misala. Gledajući toga dana s crkvenog kora kako su u našoj crkvi bili zaređeni za svećenike pitomci 7. godišta odlučio sam da ću izdati hrvatsko izdanje rimskog misala. Znao sam, da je to veliki pothvat i da sam za nj posve nespreman, ali sam već tada čvrsto odlučio da ću se sustavno spremati za taj posao. Kasnije sam vidio, da to nije bilo tako lako, jer nigdje osim u bogatoj biblioteci, nisam imao nikakva oslona i nikakove pomoći. Nitko nije pravio nikakvih zapreka u tom pravcu« (KNIEWALD 1889–1920: 28).

Dragutin Kniewald doktorirao je filozofiju 1911., a već sljedeće godine upisao je teološki fakultet na istome sveučilištu. Na svetkovinu Velike Gospe, 15. kolovoza 1914., zaređen je za svećenika u crkvi San Pastore u Rimu. Već u svibnju sljedeće godine uspješno je doktorirao iz područja teologije. Nakon završetka studija u Rimu Kniewald se vraća u svoju Senjsko-modrušku biskupiju te kratko obnaša službu duhovnoga pomoćnika u Župi Novi Vinodolski i službu duhovnika u senjskome sjemeništu. Nakon što je Josip Marušić zaređen za senjsko-modruškoga biskupa, imenovao je Kniewalda za svojega osobnog tajnika, ceremonijara i bilježnika biskupije. Te je službe Kniewald obnašao godinu dana, nakon čega je imenovan profesorom pastoralne teologije u senjskoj bogosloviji te prefektom i duhovnikom u dječeačkome internatu.

Tijekom svojega boravka u Senju Kniewald je počeo objavljivati prve radove o liturgiji. U senjskoj biskupskoj knjižnici pronašao je stari misal usklađen sa *Zagrebačkim obrednikom (Rituale Zagradiense)*, pa je taj misal i njegov *Red mise (Ordo Missae)* opisao u časopisu *Katolički list* (KNIEWALD 1916: 447–449). Potom su uslijedili drugi članci objavljeni u raznim časopisima. Najzanimljiviji je podatak iz toga razdoblja njegova života organizacija rada na prevođenju i izdavanju knjige *Missale Romanum* za vjernike, pri čemu je uvjeravao ostale svećenike svoje biskupije u važnost toga projekta. Godine 1919. senjski su sjemeništarci premješteni u Zagreb, a godinu dana kasnije i Kniewald se preselio u Zagreb jer se na zagrebačkome Bogoslovnom fakultetu ubrzo pojavila potreba za profesorom pastoralne teologije.

U ožujku 1921., godinu dana nakon dolaska u Zagreb, imenovan je profesorom pastoralne teologije i liturgike. Za to je zvanje predao svoje radove o liturgiji iako su neki kritizirali njegov znanstveni pristup smatrajući ga čistim prepisivanjem. U svojem *Dnevniku* osvrnuo se na te insinuacije zapisavši da je takav stav »znak starog shvaćanja koje ne razumije liturgiju i [pripada onima koji, op. a.] nikada nisu radili na liturgijskim izvorima« (KNIEWALD 1889–1920: 172).

Kniewald je brzo napredovao u znanstveno-nastavnoj karijeri te je 1924. godine postao izvanredni, a već u siječnju 1925. redoviti profesor na Bogoslovnome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Tijekom svoje akademske karijere predavao je sakralnu umjetnost (1926.) te kanonsko pravo i povijest Crkve, a godinu dana bio je dekan (1932.) i nekoliko godina prodekan fakulteta. Godine 1935. osnovana je Katedra za liturgiju na Teološkome fakultetu, a Kniewald je postao prvim nositeljem te katedre.

U tome su razdoblju objavljena njegova najvažnija liturgička djela, među kojima se ističu njegov priručnik *Liturgika* (1937.) te studije o starome zagrebačkom obredu.³⁷ Potonje je počeo objavljivati već 1916. godine, a tijekom četrdesetih godina prošloga stoljeća doživjet će velik broj novih izdanja.

Godine 1952., kad je Bogoslovni fakultet prestao biti dio Sveučilišta u Zagrebu i postao samo crkveni fakultet, Kniewald je otišao u mirovinu, ali je nastavio predavati liturgiku još dvije godine.

Dana 22. kolovoza 1960. imenovan je članom Pripravne komisije za svetu liturgiju Drugoga vatikanskog koncila,³⁸ u kojoj je obavljao dužnost izvjestite-

³⁷ Za iscrpan popis literature Dragutina Kniewalda na nacionalnoj i međunarodnoj razini, pripravljenju prema kronološkome redosljedu v. DEMOVIĆ 2008: 132–150.

³⁸ Dokumenti o imenovanju članom Komisije (*Membra et Consultores Commissionis. I. Membra*); gdje nailazimo da je Kniewald 12. na popisu članova Komisije: »Die 22 Augusti [1960] inter Membra [Pontificiae] Commissionis [de Sacra Liturgia praeparatoriae Concilii Vaticani II] adnumerati sunt: ... Rev. Mns D. Carolus Kniewald, Professor emeritus in Universitate Zagrebiensi (Iugoslavia).«, AAV, *ACV II*, busta 1351, fasc. 2. »Cancellaria. Documentazione«, f. 6r. (hrv. »Dana 22. kolovoza [1960.] među članove [Papinske pripravne] komisije [II. vatikanskog koncila za svetu liturgiju] ubrojani su: ... uzoriti monsinjor Dragutin Karlo Kniewald, *professor emeritus* na Sveučilištu u Zagrebu (Jugoslavija).«) (prijevod: Marta Kontić, Staroslavenski institut)

Kniewaldova zahvala i odgovor na pismo imenovanja: »Litteras Secretariae Status Suae Sanctitatis Romani Pontificis feliciter regnantis Johannis XXIII. de die 22 Augusti sub N° 42109 datas, ab Eminentissimo Principe Secretario status Suae Sanctitatis D. Cardinali Tardini subscriptas, mihi que a Mons. Pericle Felici, secretario generali Pontificiae Commissionis centralis praeparatoriae Concilii Oecumenici Vaticani II transmissas, grato animo accepi.« AAV, *ACV II*, busta 1352, fasc. »Kniewald«, ff. 1r–v ; 2r–v; Prot. 129/SL/60. Posiz. SL/

lja (tj. svojevrsnoga voditelja) Pripravne potkomisije *De institutione liturgica* (VIII.) te jednoga od šest savjetnika Pripravne potkomisije za sakralnu glazbu (XII.). Također, bio je imenovan savjetnikom Potkomisije za latinski jezik (VII.) i sudjelovao je u njezinu radu. Kasnije je postao stalni vijećnik tajništva Liturgijske komisije, a 1964. godine i savjetnik Vijeća za provedbu *Konstitucije za svetu liturgiju* (lat. *Consilium ad exequendam Constitutionem de Sacra Liturgia*) (BUGNINI 1997: 911).

Iz Kniewaldova pisma, datirana 7. rujna 1960., kojim je odgovorio tajniku Pripravne komisije za svetu liturgiju kard. Annibalu Bugniniju na poziv da surađuje u radu Drugoga vatikanskog koncila, jasno je vidljivo koliko je bio oduševljen mogućnošću da ponudi svoje iskustvo u radu na liturgijskoj reformi,³⁹ pritom naznačivši i područja u kojima je bio stručan.

C1/K.68. (hrv. »Sa zahvalnošću sam primio pismo Državnoga tajništva Njegove Svetosti rimskoga biskupa, uspješnoga poglavara Ivana XXIII., od dana 22. kolovoza i označeno brojem 42109, koje potpisuje glavni državni tajnik Njegove Svetosti, preuzvišeni kardinal Domenico Tardini, i koje mi je proslijedio monsinjor Pericle Felici, glavni tajnik Središnje papinske pripravne komisije II. vatikanskog ekumenskog koncila.«) (prijevod: Marta Kontić, Staroslavenski institut)

³⁹ »*Libenter, ergo, si Commissioni centrali praeparatoriae nec non Commissioni pro Sacra Liturgia ita placet, collaborationem meam specialiter in quaestionibus iis, in quibus magis versatus sum, humiliter proponere audeo, et quidem:*

De revisione librorum liturgicorum actualium Ritus Romani.

De participatione actuosa fidelium in Sacra Liturgia, seu, ut aiunt, de movimento liturgico.

De arte sacra et liturgica.

De studio Sacrae Liturgiae in Facultatibus theologicis et in seminariis episcopalibus.

De studio scientifico Sacrae Liturgiae Veteris deque edendo Corpore codicum liturgicorum ecclesiae catholicae.

Omnem scientiam et experientiam meam, omnes vires, quae mihi adhuc supersunt, omnemque laborem laeta mente pro dilucidandis resolvendisque quaestionibus memoratis aliisque cum Sacra Liturgia vitaeque liturgica clericorum et fidelium connexis Sedi Apostolicae offero, Domino Iesu gratias agens quod finem vitae hisce in laboribus transigere possum. AAV, ACV II, busta 1352, fasc. »Kniewald«, ff. 1r– v; 2r–v: Prot. 129/SL/60. Posiz. SL/C1/K.68. (*Allegato*)« (hrv. »Dakle, drage ću se volje, ako Središnja pripravna komisija i Komisija za svetu liturgiju tako žele, usuditi ponizno ponuditi svoju suradnju, osobito u onim pitanjima u kojima sam stručniji, a napose u pitanjima:

- o reviziji liturgijskih knjiga rimskoga obreda koje su trenutačno u uporabi
- o aktivnome sudjelovanju vjernika u sv. liturgiji odnosno o, kako kažu, liturgijskome pokretu
- o svetoj i sakralnoj umjetnosti
- o studiju liturgike na teološkim fakultetima i u biskupskim sjemeništima
- o znanstvenome izučavanju rane liturgije i izdavanju starih liturgijskih kodeksa Katoličke Crkve.

Odmah nakon imenovanja Kniewald iskazuje iznenađenje i pretpostavku da je izvor toga imenovanja (koje je očito priznanje njegova stručnoga autoriteta) izvan kruga hrvatskih (i tada jugoslavenskih) crkvenih krugova. Time aludira na to da prijem unutar domaće crkvene hijerarhije ne doživljava kao ugodan. O toj temi još je izravnije pisao u svojim dnevnicima i korespondenciji posebno povezano s tadašnjim zagrebačkim nadbiskupom Franjom Šeperom, koji je bio vrlo utjecajan u domaćim i u vatikanskim krugovima. Donosimo dva takva njegova dnevnička zapisa:

- (i) »15. X. 1960. Nadbiskup mi je dostavio svoj odgovor od 9. X. 1960. na moje pismo od 28. 10. 1960, nakon više od mjesec i pol. Po njegovom običaju: bez logike, s mnogo izvrtavanja i podmetanja i ironije. Htio sam odgovoriti kako je zaslužio, ali sam konačno odlučio da mirno, stvarno, naprosto konstatiram činjenice, pa sam mu poslao moj odgovor sa 7 konstatacija koje su ustvari teže od dugih rasprava ili ličnih invektiva. Dakako, za koga? Quidquid recipitur per modum recipientis recipitur, bio je jedan od aksioma kojima se operiralo nekad na Gregorijani u disputama. U posebnom dopisu zamolio sam ga da odredi doba kad imadem pred njim položiti zakletvu kao člana komisije De sacra liturgia.« (KNIEWALD 1960–1965: 8)
- (ii) »26. X. 1960. Nadbiskup mi je poslao kratku obavijest od 20. o. mj. da je uzeo na znanje moje konstatacije i da misli da se uglavnom mnogo ne razlikujemo u mišljenju. Opet uobičajena fraza Njegove Preuzvišenosti da izbjegne daljnje raspravljanje jer osjeća da bi izvukao kraći kraj. Stvarno je razlika dijametralna. Ali, koliko mi to bude moguće, ja mu neću popustiti. Glede prisege javio mi je putem tajnika. Bio sam odmah

Sve svoje znanje i iskustvo, sve snage koji mi još preostaju i sav svoj trud rado nudim Apostolskoj Stolici za rasvjetljavanje i razrješavanje spomenutih pitanja, kao i drugih pitanja koja se tiču sv. liturgije i liturgijskoga života klerika i laika, zahvalan gospodinu Isusu što konac života mogu provesti upravo u tome radu. AAV, *ACV II*, busta 1352, fasc. »Kniewald«, ff. 1r–v; 2r–v; Prot. 129/SL/60. Posiz. SL/C1/K.68. (U prilogu.)« (prijevod: Marta Kontić)

U svojem dnevničkom zapisu tjedan dana nakon svojega imenovanja u Pripravnu komisiju *De sacra liturgia* Kniewald je zabilježio: »1. 9. 1960. Danas sam poštom primio imenovanje za člana Pripravne komisije *De sacra liturgia* za budući koncil, potpisan od kardinala Tardinija. Nemalo sam se iznenadio. To je sigurno prijedlog Anibala Bugninja. Inače bi mi bilo neshvatljivo, uzevši u obzir naše okolnosti. Imenovanje nosi datum 22. VIII. 1960. Izdano je po državnom Sekretarijatu pod br. 42109. Istodobno donio je listonoša i čestitku dragog mons. Rusana iz Remeta koje je za to saznao po Radio-Vatikanu. Ja ne slušam i nisam ništa znao. Zahvalio sam se komisiji i izrazio svoju spremnost da surađujem koliko budem mogao« (KNIEWALD 1960–1965: 6).

primljen. Nakon što sam položio prisegu rekao sam mu da sam pismom od 7. X. '60. pozvan da sudjelujem prvom zasjedanju Komisije i svečanoj audijenciji 14. XI. '60 svih članova svih pripravnih komisija, ali da ne znam gdje ću odsjesti. 'Pa u sv. Jeronimu! Tamo i ja odsjedam. Zašto da budem u nekoj kapucinskoj ćeliji, kad me tamo čeka čitav apartman. Apartman! Ponovio je uzdignutim glasom.: Na moju primjedbu da je vrijeme vrlo kratko i da ne znam kako će biti s putovnicom, primijetio sam da valjda ne će biti nikakve smetnje, jer se politički i nisam nikada isticao. Kušao sam navesti govor na indult Sv. Oficija 8. IV. 1960, ali mi je dvaput prečuo što sam rekao. Shvatio sam: neće govoriti o tomu, znade da ima krivo, ali ustraje u svome. Mjesto odgovora na drugu moju primjedbu naglo me poveo u kapelu u prizemlju da mi pokaže iskopine i freske. (...)» (KNIEWALD 1960–1965: 9).

Nažalost, ubrzo nakon što je stigao u Rim, razbolio se od bruceloze (malteške groznice) te je morao prestati s radom i vratiti se u domovinu 1961. godine. Bolest mu je onemogućila da sudjeluje na sjednicama Pripravne komisije za svetu liturgiju kao i njezinih potkomisija u koje je bio imenovan jer su se održavale u Rimu. Ipak, nastavio je pridonositi radu na liturgijskoj reformi dopisivanjem sa suradnicima. Liječnička mu je pomoć na kraju spasila život, ali je rektoru Germanicuma mons. Đuri Kokši, napisao: »uništena mi je tjelesna, a još više psihička snaga« (KNIEWALD 1970).⁴⁰ Nemogućnost da (redovito) fizički prisustvuje sjednicama Potkomisije za latinski jezik vjerojatno je razlog nerijetkoga izostanka s popisa njezinih savjetnika, tj. članova.

Svi izazovi i događaji koje je Kniewald pretrpio tijekom svojega života naveli su ga na to da se 1965. godine povuče iz javnosti te uništi sva svoja neobjavljena djela.⁴¹ Preminuo je napušten gotovo od svih 5. svibnja 1979. godine u devedesetoj godini.

⁴⁰ Prema onome što Kniewald piše u svojem *Dnevniku*, bolest nije došla slučajno. Naprotiv, bila je izazvana kako bi ga se uklonilo iz Rima i obustavilo njegovo sudjelovanje u pripreмноj komisiji. Više je puta isticao nesuglasice s određenim Hrvatima koji su ga ometali u radu. Prema njegovim riječima, sve je to potaknuto prethodnim sukobom sa skupinom starijih kolega (seniorata) i s nekim protivnicima s kojima se nije slagao oko napjeva u liturgiji. Kniewald je tvrdio da bi narod trebao pjevati vlastiti liturgijski dio (liturgijski tekst ili parafrazu), a ne popularne pjesme s tekstovima koji se uopće ne odnose na redovnu i vlastitu misu.

⁴¹ »Stoga sam uništio rukopis novog izdanja *Nedjeljnog misala*, rukopis prijevoda *Brevijara*, kao i sve moje rukopise liturgijskog ili crkvenog sadržaja.« KNIEWALD 1965: 51.

3.2. Doprinos Dragutina Kniewalda uvođenju narodnoga jezika u liturgiju

Prije nego se pozornost obrati na njegove dosada neobjavljene izravne doprinose u okviru rada Drugoga vatikanskog koncila, treba spomenuti da je Dragutin Kniewald o uvođenju narodnoga jezika u liturgiju pisao članke u akademskim časopisima (npr. KNIEWALD 1956; KNIEWALD 1963.a) te pomagao u pripremi govora pojedinih osoba važnih tijekom pripreme Koncila i samih koncilskih rasprava. Primjerice, u jednome ulomku njegova dnevnika nalazimo kako je predao određene materijale izvjestitelju Potkomisije za latinski jezik, mons. Borellu, te ga uputio u važnost kulturno-povijesne baštine Hrvata i staroslavenske liturgije.⁴²

Ipak, najistaknutiji doprinos Dragutina Kniewalda radu Koncila svakako je bilo aktivno zalaganje za uvođenje narodnoga jezika u liturgiju, o čemu se podatci nalaze pohranjeni u Vatikanskome apostolskom arhivu. Kao liturgičar, Kniewald je naravno raspolagao znanjem o liturgijskome nasljeđu općenito. Također je mnogo znao o temi narodnoga jezika u liturgiji (i prije Drugoga vatikanskog koncila) jer se kao klerik Senjsko-modruške biskupije susretao s rimskom liturgijom na hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku, koja je u toj skupiji neprekidno trajala već čitavo tisućljeće (v. npr. KNIEWALD 1963.a).

Upravo zbog relevantnoga iskustva i znanja koje je imao, Kniewaldova su očekivanja od Drugoga vatikanskog koncila u pogledu uvođenja narodnih jezika u liturgiju bila velika, kako pokazuje članak (KNIEWALD 1963.b) koji je o toj temi objavio. Tu Kniewald posebno naglašava važnost uspostavljanja općih norma o liturgiji koje bi vrijedile za sve (istočne i zapadne) obrede i nužnosti da se rasprava ne svede na pojedinih rimskoga obreda koje bi bilo potrebno mijenjati. Izričito ukazuje na potrebu pojednostavnjenja obreda te izostavljanja onih elemenata koji liturgiju čine više usmjerenom na ljude nego na Boga. Također, očekuje da Koncil u *Konstituciju o svetoj liturgiji* unese načelo da liturgija ne pripada isključivo svećeniku jer naravi i osobinama liturgije pripada da u njoj mogu i moraju aktivno sudjelovati prisutni vjernici. Svjestan je da je za ostvarenje toga načela potrebna prava (liturgijska) katehe-

⁴² »Pisao sam i kan. Borellu u Milano, relatoru podkomisije *De lingua liturgica*. Bilo mi je stalo da u svoju relaciju stavi podatke o staroslavenskoj službi Božjoj kod nas o hrvatskome jeziku i liturgiji, kako sam to kratko naveo u članku u *Ephemerides liturgicae*. On je naime odlučio da taj referat sam sastavi, nakon što smo svi mi dali svoje mišljenje. A čulo se da je on pro-latinista gotovo na ekstremnan način. Njegov odgovor od 12. mj. koji sam upravo primio ne bi to baš potvrdio. Svakako je bilo dobro da smo stupili u vezu a dalje ćemo vidjeti.« KNIEWALD 1960–1965: 17.

za, za kler i vjernike, kako bi se bolje razumjelo izvorno značenje liturgije, a to je javno i zajedničko bogoslužje klera i vjernika. Kniewald izražava želju da vjernici ubuduće ne samo slušaju misu ili joj nazoče nego da zajedno sa svećenikom mole misu, što je – kako navodi – do prije samo četrdesetak godina, kad je i osobno na to pozivao, bilo nazivano »revolucionarno fantaziranje« (KNIEWALD 1963.b: 3). Za poticanje sudjelovanja vjernika potrebno je da barem oni dijelovi koji su izravno upućeni vjernicima budu na narodnome jeziku. Stoga, Kniewald zapisuje: »s pravom očekujemo od koncila da će u tom pravcu dati direktivu kako bi se liturgijsko zakonodavstvo gledom na liturgijski jezik prilagodilo novim pastoralno-liturgijskim potrebama koje se nikad više ne će izmijeniti u smislu latinizacije. Ili, drugim riječima: kao što je nekad, krajem trećeg i početkom četvrtog stoljeća, latinština, koja je tada bila *lingua vulgaris*, postala liturgijskim jezikom, tako smijemo očekivati da će i sada živi narodni književni jezik, u stanovitom opsegu i uz stanovite uvjete, prestati biti tretiran kao neki prezreni vulgarni jezik koji nije dostojan da bude i liturgijski.« (KNIEWALD 1963.b: 4–5).

Nadalje, Kniewald očekuje da Koncil istakne saborni karakter mise jer se dugo inzistiralo samo na žrtvenome karakteru, zbog čega je pričest bila shvaćena kao da je odvojena od mise. Vrhunac mise za vjernike trebala bi biti sama pričest Tijelom Kristovim. Osim toga, pričest pod objema prilikama u euharistiji mogla bi se uvesti tamo gdje je to moguće. Postavlja se i pitanje koncelebracije koja bi sigurno bila ljepša i dostojanstvenija bez žurbe i nervoze zbog prevelikoga broja slavljnika prouzročene nedostatkom vremena, oltara, misnoga ruha ili poslužitelja oltara.

Tijekom pripremnoga su stadija Koncila, članovi komisija i potkomisija slali radne materijale (koje bi sami priredili) i primali radne materijale na koje bi pismeno odgovarali. Jedan od najvažnijih radnih materijala koje je Kniewald poslao Potkomisiji za latinski jezik, točnije na ime mons. Pietra Borelle, izvjestitelja te potkomisije, naslovljen je *Relacija o liturgijskome jeziku*. Tu Kniewald navodi sve povlastice i odobrenja liturgijskih knjiga koje su dali pape i Kongregacija za obrede te dodaje bibliografiju o glagoljaškoj liturgiji sastavljenu od studija znamenitih liturgičara o glagoljičnim rukopisima i važnih članaka o glagoljaškoj crkvenoslavenskoj liturgiji:

»O glagoljaškoj liturgiji

- 1) Hadrijan II. odobrava djelovanje sv. Ćirila i Metoda u pismu iz 869. propisujući samo da se poslanica i evanđelje prvo trebaju čitati na latinskome jeziku pa onda na slavenskome (Jaffé, n. 2924).

Zadržite ipak ovaj običaj: da se na sv. misi poslanica i evanđelje prvo čitaju na latinskome jeziku, a zatim na slavenskome (Mohlberg, p. 297).

- 2) Zavarano klevetama protivnika sv. Ćirila i Metoda, Ivan VIII. 873. godine sv. Metodu šalje pismo u kojemu zabranjuje slavljenje liturgije na slavenskome jeziku (Jaffé, 2978).
- 3) Saslušavši sv. Metoda i uvjerivši se u njegovu nedužnost, Ivan VIII. u potpunosti odobrava njegovo bogoslužje u pismu iz 880. godine (Jaffé 3319 – P. L. 126; 906).
‘Ni ovo se ni u kojemu smislu ne protivi pravovjerju i nauku: na već spomenutome slavenskom jeziku pjevati sv. misu, u dobrome prijevodu i s dobrim tumačenjem čitati sveto evanđelje ili božanska čitanja Novoga i Staroga zavjeta, kao i pjevati sve službe časova [ili čitavu liturgiju časova, op. prev.]. Onaj, naime, koji je načinio tri temeljna jezika, odnosno hebrejski, grčki i latinski, na svoju je hvalu i slavu stvorio i sve ostale jezike’ (Mohlberg, p. 299).
‘Ipak, nalažemo da se radi veće dostojanstvenosti u svim crkvama vaše zemlje evanđelje najprije čita na latinskome te da se ono zatim – kao što je, čini se, već slučaj u pojedinim crkvama – pred narodom propovijeda u slavenskome prijevodu jer narod ne razumije latinski jezik’ (Mohlberg, p. 300, n. 447).
- 4) Ivan VIII. nikada nije povukao to dopuštenje, kao što potvrđuje njegovo posljednje pismo sv. Metodu od 23. ožujka 881. godine (Jaffé 3344) DTC VIII, 612 (Jean VIII). (p. 2, f. 163).
- 5) Uvjeren da je Ivan VIII. zabranio liturgiju na slavenskome jeziku, Stjepan V. i sam ju je zabranio. Jedino je dopustio da se poslanica i evanđelje prevedu na slavenski. Pismo iz 885. godine (Jaffé n. 3407).
- 6) Međutim, Stjepana V. na tu je zabranu navela prevara švapskoga biskupa Wichinga, koji je potajno dao izmijeniti neke stavke pisma Ivana VIII. Ta se prevara povijesno potkrepljuje u sljedećim izvorima:
 - a) v. DTC VIII col. 612 – Jean VIII – V, 378 – Etienne V.
 - b) Korolevskij [Liturgie et langue vivante, Lex orandi, 18, Pariz 1955.] – pp. 122–128.
 - c) Mohlberg – p. 300 – ondje citirani autori.
- 7) Sv. Prokopije (1053.) ‘u Sázavi je osnovao benediktinski samostan, središte slavenske liturgije u vrijeme kad se ona u čitavoj Češkoj slavila na latinskome’ (Mohlberg p. 302).

- 8) Prva odobrenja za glagoljašku liturgiju počela su se davati u 13. stoljeću, kad je pronađen registar pisama Ivana VIII. i kad su njime dotadašnje spoznaje dovedene u pitanje.
- 9) Dana 19. ožujka 1248. u Lyonu Inocent IV. dopustio je glagoljašku liturgiju »na onim područjima na kojima se to uvriježilo činiti« (Mohlberg p. 303 – Reynald – *Annales Ecclesiastici* ad an. 1248, n. LII). Dana 9. svibnja 1346. Klement VI. za praški je samostan Emaus izdao dopuštenje: 'da zadrže jedno mjesto unutar spomenutoga kraljevstva ili na njegovim granicama gdje će moći sačuvati taj obred' (Mohlberg p. 304, n. 479). U ispravi o osnutku toga samostana Karla IV. (p. 3, f. 164) od 21. studenoga 1347. stoji: 'A oni (opat i braća) (...) ubuduće trebaju slaviti božanski časoslov na slavenskome jeziku' (loc. cit.).
- 10) Urban VIII. u brevu od 29. travnja 1631. odobrava izdanje glagoljičnoga misala i propisuje njegovu uporabu za sve glagoljaše. Izdanja liturgijskih knjiga pripremljena su za nadzor Kongregacije za širenje vjere (Mohlberg p. 306).
- 11) Godine 1754. Benedikt XIV. novo je izdanje knjiga proglasio vjerodostojnim da se po njima obavlja slavensko-latinski obred [tj. rimski obred na slavenskome jeziku, op. prev.] (v. Dekret 3999 S. R. C.).
- 12) Godine 1791. Pio VI. odobrio je pretisak *Brevijara* (v. Dekret 3999 S. R. C.).
- 13) Dekret 3768 S. R. C. [i.e. *Sacra Rituum Congregatio*, tj. *Sveta kongregacija obreda*, op. prev.] dana 13. veljače 1892. o uporabi slavenskoga jezika.
- 14) Dekret 3999 S. R. C. dana 5. kolovoza 1898. upućen nadbiskupima, biskupima i ordinarijima goričke, zadarske i zagrebačke provincije o uporabi slavenskoga jezika u liturgiji.
- 15) Dekret 4063 S. R. C. dana 14. kolovoza 1900. o valjanosti povlastice i nakon prekida uporabe spomenutoga jezika u posljednjih trideset godina (p. 4, f. 165).
- 16) Dekret 4196 S. R. C. O uporabi slavenskoga jezika u liturgiji.
- 17) Benedikt XIV. – *Konstitucija* kojom se svim klericima slavensko-latinskoga obreda [tj. rimskoga obreda na slavenskome jeziku, op. prev.] nalaže da u slavlju sv. misa i molitvi božanskoga časoslova zadrže slavenski književni jezik s Jeronimovim pismom te da upotrebljavaju misale, brevijare i dr. u tiskanim izdanjima Kongregacije za širenje vjere – izdana dana 15. kolovoza 1754. (*Bullarium* – tom. IV – Rim 1757. – p. 223, s.).

- 18) Rimski misal na slavenskome jeziku:
izdan 1893. godine
izdan 1905. godine (Mohlberg p. 306).
- 19) Rimski misal usklađen s dekretom presvetoga Tridentskog koncila, izdan po nalogu sv. rimskoga prvosvećenika Pija V., preuređen za Pija X. i u uporabi proširen ovlašću našega presvetog pape Pija XI. (otisnut latiničnim slovima – osim kanona, koji je tiskan glagoljičnim slovima) (Rim, Typis Polygl. Vatic. 1927.).
Dekret S. R. C. zagrebačke [provincije/dijeceze, op. prev.] i drugih [provincija/dijeceza, op. prev.] izdan 9. ožujka 1927. – kojim se odobrava rimsko-slavenski misal [tj. rimski obred na slavenskome jeziku, op. prev.] (A. S. S. [*Acta sanctae sedis*; s time da je od 1908. naziv *Acta apostolicae sedis*, op. prev.] 1927, p. 156 – E. L. 1927, p. 104).
- 20) Odobrenje uporabe crkvenoslavenskoga jezika za Čehoslovačku. Benedikt XV. odobrio je taj indult. Nije izdan u A. A. S., no njegov sažetak može se pronaći u novinama *L'Osservatore Romano* od dana 13. lipnja 1920.

Uporaba narodnoga jezika dopušta se:

- 1) za poslanicu i evanđelje na svečanoj sv. misi, nakon što se oni pročita-ju na latinskome
- 2) pri slavlju sakramenata krštenja i ženidbe, kad se ispituje i potiče kumove (ili katekumene) i mladence te u molitvama koje se nad njima (p. 5, f. 166) mole; na sprovodu, u procesijama na dane sv. Marka, Rogacija, Tijelova.
Prijevod treba provjeriti ordinarij i odobriti Sveta Stolica. Napokon, mjesnomu se kleru dopušta da pjeva svečanu sv. misu na crkvenoslavenskome jeziku, prema glagoljičnome misalu koji je izdala i odobrila Sv. Stolica, no samo na dane sv. Ćirila i Metoda, sv. Vjenceslava, sv. Ljudmile, sv. Prokopija i sv. Ivana Nepomuka, i to samo u osam poznatijih svetišta (DTC VIII, 2587–2588) (p. 6, f. 167).

O glagoljaškoj liturgiji:

Literatura

Mohlberg – Il Messale glagolitico di Kiew (sec. IX) ed il suo prototipo romano dei sec. VI–VII – u ‘Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia’, Serie III, Memorie – Vol. II (Rim 1928.), p. 207–320 + 9 slika.

Poglavlje VI: Le vicende della liturgia romano-slava, p. 296–309.

K. Šegvić – Le origini del rito slavo-latino in Dalmazia e Croazia – E. L. A. H. 1940., p. 38–66.

S. Sakač – L’origine del rito romano-slavo e i SS. Cirillo e Metodio – ‘Unitas’ (1949.), p. 47–56.

(Sažetak te rasprave u E. L. 1951., p. 34–38.)

S. Smržik – The glagolitic or roman-slavonic liturgy (Series Cyrillometrodiana – Vol. II) Rim – Cleveland (SAD). Edition Slovak Institute 1959., p. 120.

– Vidi recenziju toga djela u E. L. 1960., III, p. 201–202.

C. Kniewald – De motu liturgico in Croatia – E. L. 1960., VI, p. 439–454 (p. 7. f. 168).

Rukopisni kodeksi glagoljaške liturgije:

Misali	od 13. do 18. st.	Mohlberg	p. 288–291
Brevijari	isto		p. 291–294
Psaltiri	14.–15. st.		p. 294–295
Službe [časoslovi, op. prev.]	12. st., –17.–18., 19.		p. 295–296
Homilijari	13. st.		p. 296
Sakrifikal (= misal, brevijar, ritual)	14. st.		p. 296
Glagoljični misal u <i>Kijevskome kodeksu</i> 9. st. ondje nije obrađen ⁴³			

⁴³ »B – De Liturgia Glagolitica

1) Adrianus II approbat opus SS. Cyrilli et Methodii, in epistola anni 869, praescribens tantum ut epistola et evangelium in lingua latina legerentur antequam in slava. (Jaffé, n. 2924).

Hoc autem unum servate morem, ut in Missa apostolum et evangelium primum lingua romana legant, deinde slovenice (Mohlberg, p. 297).

2) Ioannes VIII, calumnias deceptus ab adversariis SS. Cyr(illi) et Meth(odii), S. Methodio epistolam mittit, anno 873, celebrationem liturgiae in lingua slava interdicens (Jaffé, 2978).

3) Ioannes VIII, audito S. Methodio, eiusque innocentiam recognoscens, opus liturgicum illius plene approbat in epistola anni 880 (Jaffé 3319 – P. L. 126; 906).

‘Nec sanae fidei vel doctrinae aliquid obstat, sive Missas in eadem slavinica lingua canere, sive sacrum evangelium vel lectiones divinas novi et veteris testamenti bene translatas et interpretatas legere aut horarum officia omnia psallere, quoniam qui fecit tres linguas principales, Hebraeam scilicet, Graecam et Latinam, ipse creavit et alias omnes ad laudem et gloriam suam’ (Mohlberg, p. 299).

‘Jubemus tamen, ut in omnibus Ecclesiis terrae vestrae propter majorem honorificentiam Evangelium latine legatur et postmodum Slavinica lingua translatum in auribus populi, Latina verba non intelligentis, adnuncietur, sicut in quibusdam Ecclesiis fieri videtur’ (Mohlberg, p. 300, n. 447).

Među Kniewaldovim doprinosima u obliku odgovora na primljeni

- 4) Ioannes VIII numquam hanc concessionem retractavit, uti probat novissima ipsius epistola ad S. Methodium, 23 martii 881 (Jaffé 3344) DTC VIII, 612 (Jean VIII). (p. 2, f. 163)
- 5) Stephanus V, bona fide putans quod Ioannes VIII liturgiam in lingua slava proscripsisset, et ipse eam proscripsit, permittens tantum ut epistola et evangelium in linguam slavam verterentur. Epistola anni 885 (Jaffé n. 3407).
- 6) Sed Stephanus V ad hanc damnationem ductus est, per falsum ab episcopo alemannico Wiching, qui aliquas propositiones Epistolae Ioannis VIII furtim mutari fecit. Hoc falsum historice probatur
 - a) v. DTC VIII col. 612 – Jean VIII – V, 378 – Etienne V.
 - b) Korolevskij [Liturgie et langue vivante, Lex orandi, 18, Paris 1955]– pp. 122–128.
 - c) Mohlberg – p. 300 – auctores ibi citati.
- 7) S. Procopius (1053) ‘monasterium ordinis S. Benedicti in civitate Shzava constituit, centrum liturgiae slavae, dum in tota Boemia latina liturgia celebratur’ (Mohlberg p. 302).
- 8) Primae approbationes liturgiae glagoliticae habentur saec. XIII, quando, primum, registrum Epistolarum Ioannis VIII repertum est, et, cum eo, veritas in quaestione, apparuit.
- 9) Innocentius IV die 19 martii 1248, Lugduni (Lione), liturgiam glagoliticam permisit ‘dumtaxat partibus’ ubi de consuetudine observantur praemissa’. (Mohlberg p. 303 – Reynald – Annales Ecclesiastici ad an. 1248, n. LII).
Clemens VI die 9 maji 1346, pro monasterio Pragensi Emaus nuncupato, facultatem concedit: ‘Recipiendi unum locum dumtaxat in dicto regno vel eius confinibus, in quo servare valeant dictum ritum’ (Mohlberg p. 304, n. 479). In Instrumento foundationis dicti claustrum, Caroli IV (p. 3, f. 164) 21. 11. 1347, dicitur: Qui (abbas et fratres) divina officia in lingua slavonica ... debeant futuris temporibus celebrare’ (loc. cit.).
- 10) Urbanus VIII editionem Missalis Glagolitici approbat et praecipit pro omnibus Glagolitis, per Breve 29 Aprilis 1631. Editiones librorum liturgicorum ad curam Congr(egationis) de Propaganda Fide paratae sunt. (Mohlberg p. 306).
- 11) Benedictus XIV, anno 1754, novam librorum editionem authenticam declaravit, pro iis ritum slavo-latinum profiteantur. (v. Decretum 3999 S. R. C.).
- 12) Pius VI, anno 1791, Breviarium denuo impressum recognovit. (v. Decr. 3999 S. R. C.).
- 13) Decret. 3768 S. R. C. 13 febr. 1892 circa usum linguae slavicae.
- 14) Decret 3999 S. R. C. 5 aug. 1898 ad Archiepiscopos, Episcopos et Ordinarios Provinciarum Goritien., Jadren. et Zagrebien. de usu linguae slavicae in s. liturgia.
- 15) Decret. 4063 S. R. C. 14 aug. 1900 (de validitate privilegii etiam post interruptum usum eiusdem linguae, intra postremos triginta annos. (p. 4, f. 165)
- 16) Decret. 4196 S. R. C. De usu linguae slavonicae in S. Lit.
- 17) Benedictus XIV – Constitutio qua Ecclesiasticis omnibus Ritus slavo-latini praecipitur ut in Missis et divinis Officiis slavum litterale idioma cum characteribus Hieronymianis retineant, et Missalibus, Breviariis, etc. utantur typis Propaganda Fidei editis – data die 15 augusti 1754. (Bullarium – tom. IV – Romae 1757 – p. 223, s.).
- 18) Missale Romanum slavonico idiomate
anno 1893 editus –
anno 1905 editus – (Mohlberg p. 306).

radni materijal dopis je koji je Kniewald vlastoručno potpisao i poslao mons.

- 19) *Missale Romanum ex Decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum S. Pii V Pontificis Maximi iussu editum a Pio X reformatum et SS. D. N. Pii XI auctoritate vulgatum (typis latinis impressum – praeter canonem, qui typis glagoliticis editur) (Romae, Typis Polig. Vatic. 1927).*
Decretum S. R. C. Zagabrien. et aliarum 9 martii 1927 – quo Missale romano-slavonicum approbatur. A. S. S. 1927, p. 156 – E. L. 1927, p. 104).
- 20) *Concessio linguae paleo-slavae pro Tcheco-Slovaquia Benedictus XV hoc indultum concessit, quod non est editum in AAS, sed cuius tenorem videre potes in quotidiano ‘L’Osservatore Romano’ diei 13 junii 1920.*

Usus linguae vulgaris permittitur:

- 1) in Missa solemnī, pro Epistola et Evangelio, postquam in lingua latina lectio facta sit.
- 2) In Baptismi et Matrimonii celebratione, in interrogationibus et exortationibus ad paternos et sponso, seu catechumenos, directis, et pro orationibus super ipsos (p. 5, f. 166) recitatas: ad funera, in processionibus S. Marci, Rogationum, Festi Corporis Christi Versio subbicienda examini Ordinariorum, salva approbatione S. Sedis. Tandem, clero locali permittitur cantus Missae solemnīs lingua paleoslava, secundum Missale glagoliticum editum et approbatum a S. Sede: hoc, vero, tantum in festis SS. Cyrilli et Methodii, S. Venceslai, S. Ludmillae, S. Procopii, et S. Ioannis Nepomuceni et hoc tantum octo celebrioribus Sanctuariis. (DTC VIII, 2587–2588). (p. 6, f. 167)

De Liturgia Glagolitica

Bibliographia

- Mohlberg – Il Messale glagolitico di Kiew (sec. IX) ed il suo prototipo romano dei sec. VI–VII – in ‘Atti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia’, Serie III, Memorie – Vol. II (Roma 1928), p. 207–320 + 9 tabulae.
Cap. VI: Le vicende della liturgia romano-slava, p. 296–309.
Ch. Segvic – Le origini del rito slavo-latino in Dalmazia e Croazia – E. L. A. H. 1940, p. 38–66.
S. Sakac – L’origine del rito romano-slavo e i SS. Cirillo e Metodio – ‘Unitas’ (1949), p. 47–56.
(Huius dissertationis synthesis in E. L. 1951, p. 34–38).
S. Smrzik – The glagolitic or roman-slavonic liturgy (Series Cyrillomethodiana – Vol. II) Roma – Cleveland (USA). Edition Slovak Institute 1959, 120 p.
– Vide recensionem huius operis in E. L. 1960, III, p. 201–202.
C. Kniewald – De motu liturgico in Croatia – E. L. 1960, VI, p. 439–454. (p. 7. f. 168)

Codices manuscripti liturgiae glagoliticae

Missalia	a saec. XIII ad XVIII	Mohlberg	p. 288–291
Breviaria	idem		p. 291–294
Psalteria	saec. XIV–XV		p. 294–295
Officia	saec. XII, –XVII–XVIII, XIX		p. 295–296
Homiliarium	saec. XIII		p. 296
Sacrificale (= Missale, Breviarium, Rituale)	saec. XIV		p. 296

Annibalu Bugniniju, tajniku Pripravne komisije, u prosincu 1960. i u kojemu također piše o hrvatskoglagoļjaškome nasļjeđu: »U sekciji III. ‘O latinskome liturgijskom jeziku’ str. 18 (ispod) stoji ‘pokušaj je sv. Ćirila i Metoda, među slavenskim narodima, uz pouku na slavenskome jeziku, uvesti i rimsku liturgiju na slavenski jezik, nakon raznih poteškoća pao u vodu.’ Uz dužno poštovanje, kao što je rečeno, to ne odgovara objektivnoj istini. Jer na cijelome području istočne obale Jadranskoga mora, od Istre do Crne Gore u Jugoslaviji, živi više od tisuću godina star običaj odobren od Apostolske Stolice da se misa slavi i pjeva od svećenika i vjernika po rimskome obredu, kako kažu staroslavenskim, kojim su govorili Ćiril i Metod te njihovi učenici na prijelazu u 9. stoljeće. Postoje različiti misali i brevijari po zakonu rimske kurije, sačuvani također u Vatikanskoj apostolskoj knjižnici, prevedeni na staroslavenski jezik i pisani pismom, kako kažu, glagoljičnim u srednjemu vijeku, te razna kasnija izdanja istih liturgijskih knjiga prevedenih na tzv. staroslavenski jezik i tiskanih glagoljicom, koje je Apostolska Stolica propisno odobrila. Stoga mislim da se ne može reći (kao str. 19 / gore / čitaj) da su sve liturgijske knjige svakoga obreda (bolje bi bilo reći: rimokatoličkoga) napisane na latinskome«. ⁴⁴

Missale glagoliticum in cod. Kiew saec. IX ibi editum.« KNIEWALD, AAV, *ACV II*, KNIEWALD, busta 1360, fasc. 1: *De lingua liturgica. Materiale per gli Atti*, ff. 1–117; druga kopija: ff. 118–243; treća kopija: fasc. II/8/C. VII. Relazione di Mons. Borella, prot. SL/D13/r B.75, ff. 49r–53r–v, (fasc. 2/VII: 2. kopija f. 116r–v; fasc 2/VIII: 3. kopija, f. 158r–v), s. n. prot. (prijevod: Marta Kontić, Staroslavenski institut)

⁴⁴ »In sectione III ‘De lingua liturgica latina’ p. 18 (infra) legitur ‘tentamen ss. Cyrilli et Methodii, apud gentes slavas praeter instructionem in lingua slava etiam Liturgiam romanam in slavam linguam inducendi, post variae vicissitudines in cassum abisse’. Quod salva reverentia – ex toto, sicut pronunciatum est, veritati obiectivae non respondet. In toto enim ambitu ripae orientalis maris Adriatici, ab Istria usque ad Montem Nigrum in Jugoslavia, plus quam millenaria consuetudo, ab Sede Apostolica approbata, viget Missam celebrandi et cantandi ex parte sacerdotis et populi fidelis secundum ritum Romanum, lingua tamen, ut aiunt, paleoslavica, qua locuti sunt ss. Cyrillus et Methodius eorumque discipuli saeculo IX vertente. Varia extant Missalia et Breviaria secundum consuetudinem Curiae Romanae, in Bibliotheca Apostolica Vaticana etiam, in linguam paleoslavica translata litterisque, ut aiunt, glagoliticis in medio aevo conscripta, variaque (sic!) editiones posteriores eorundem librorum liturgicorum in linguam dictam paleoslavica translatorum atque litteris glagoliticis impressorum, ab Apostolica Sede rite approbatas (sic!). Ideo puto dici non posse (sicut p. 19/supra/legitur) ‘omnes libros liturgicos cuiusque ritus latini (melius dicendum esset: Romano-Catholici, ne in evidentem teutologiam incidamus) lingua latina conscriptos esse.«, KNIEWALD, AAV, *ACV II*, KNIEWALD, busta 1360, fasc. 1: *De lingua liturgica. Materiale per gli Atti*, ff. 1–117; druga kopija: ff. 118–243; treća kopija: fasc. II/8/C. VII. Relazione di Mons. Borella, prot. SL/D13/rB.75, ff. 49r–53v, (fasc. 2/VII: 2. kopija f. 116 r–v; fasc 2/VIII: 3. kopija, f. 158 r–v), s. n. prot. (prijevod: T. M. i Z. V.)

U drugome svojem odgovoru na primljeni radni materijal Dragutin Kniewald, pozivajući se na crkvenoslavensku tradiciju, ističe da bi narodni jezik u liturgiji trebao obuhvatiti sve sakramente, blagoslovine i časoslov, ali i naglašava važnost nastavka učenja latinskoga jezika u sjemeništima i bogoslovijama:

»Peto. Na pitanja koja su predložena VII. potkomisiji odgovaram sa svoje strane:

- a) Uporaba latinskoga jezika u liturgiji Rimokatoličke Crkve, koja se tiče samoga slavitelja, mora se jasno sačuvati u svojoj snazi, osim više od tisuću godina staroga privilegija, koji je Apostolska Stolica više puta odobrila, čak i u posljednje vrijeme, da se misa u pojedinim biskupijama Hrvatske (u Republici Jugoslaviji) u blizini Jadranskoga mora slavi na staroslavenskome jeziku, prema rimskome misalu, prevedenome na staroslavenski jezik i odobrenome od Apostolske Stolice, i ako postoji kakva slična povlastica drugdje.
- b) Čini se da se velik dio liturgijskih slavlja u rimokatoličkome obredu također treba dodijeliti narodnim jezicima, i to:
 - u misi: sve što se tiče vjernoga naroda i što zapravo recitira samo svećenik slavitelj ili pjeva zbor na latinskome jeziku, koji narod ne razumije, osobito *Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus, Agnus Dei*, vjernici bi (a ne svećenik slavitelj) trebali pjevati u pjevanoj misi ako se želi aktivno sudjelovanje vjernika u pjevanoj misi.
 - u sakramentima i sakramentalima: sve ono što se tiče vjernika, a to je, po meni, veći dio rimskoga obrednika ako se provodi u praksi, bilo bi prikladnije da se odvija na narodnome jeziku. To će, svakako, u nekim slučajevima zahtijevati novu redakciju, koju, uostalom, treba željeti i iz drugoga izvora.
 - U slučaju časoslova za vjernike laike i za redovnike koji nisu klerici kao i za redovnice koje su obvezane moliti časoslov čini se nužno potrebnim prijevod na narodni jezik kako bi oni koji ga čitaju razumjeli riječi koje izgovaraju.
- c) Da bi mladi svećenici bili prikladno osposobljeni za ispravno razumijevanje i uporabu latinskoga jezika u svojim filozofskim i teološkim studijima kao i u svetim obredima, potrebno je u svakome velikom sjemeništu provoditi nastavu na klasičnome latinskom jeziku, a tijekom prvih dviju ili triju godina velikoga sjemeništa potrebna je posebna poduka iz crkvenoga latinskog jezika, a također i iz klasičnoga

latinskog jezika za one koji ga nisu nikako ili nedovoljno dobro naučili u gimnaziji».⁴⁵

Kasnije, 17. siječnja 1961., Kniewald u pismu tajniku Potkomisije za latinski jezik, fra Lucasu Brinkhoffu, iznosi primjedbe na tekst izvješća o liturgijskim jezicima koje je unutar rada te potkomisije bio podnio Kniewaldov kolega, tj. također savjetnik te potkomisije, belgijski benediktinac Dom Bernard Botte:

»U vezi s izvješćem R. P. B. Bottea OSB 'O liturgijskim jezicima' izjavljujem da se potpuno slažem s njegovim postavkama o uporabi u prvoj Crkvi, o trenutačnome stanju itd. Međutim, zapažam, kao što sam početkom prosinca napisao prečasnomu gospodinu Borellu:

⁴⁵ »Quinto. *Ad quaesita quae Subcommissi VII proposita sunt pro parte mea respondeo:*

- a) *Usus linguae latinae in Liturgia Ecclesiae Romano-Catholicae, quod ad celebrantem ipsum spectat, in suo robore plane est servandus, salva consuetudine plus quam millenaria, ab Sede Apostolica pluries, novissimo etiam tempore approbata, ut Missa certis in dioecesibus Croatiae (in Republica populari Jugoslavia) iuxta mare Adriaticum celebretur lingua paleoslavica, secundum Missale Romanum, in linguam paleoslavicam translatum atque ab Sede Apostolica approbatum, et si alibi aliquod simile privilegium exstat.*
- b) *Magna pars in functionibus liturgicis in ritu Romano-Catholico etiam linguis vernaculis tribuenda videtur, et quidem:*
 - *in Missa – omnia quae ad populum fidelem spectant quaeque de facto solum a sacerdote celebrante recitantur, vel a choro lingua latina, quam populus non intellegit, cantantur, praepremis Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus, Agnus, a fidelibus (non a sacerdote celebrante) in Missa in cantu cantari deberent, si participatio actuosa fidelium in Missa in cantu desideratur.*
 - *in Sacramentis et sacramentalibus – omnia quae fideles respiciunt, et est, ex mea opinione, maxima pars Ritualis Romani in quantum in praxim deducitur, opportunius esset si in lingua vernacula fierent. Hoc, certe, aliquibus in casibus, novam redactionem postulabit, quae, de cetero, etiam ex alio capite desideranda est.*
 - *In Officio divino pro laicis et pro religiosis non clericis nec non pro monialibus quae ad recitationem Officii divini tenentur, translatio in linguam vernaculam necessaria apparet ut recitantes intellegant ea quae ore pronunciant.*
- c) *Ut clerus iuvenis aptus sit ad linguam latinam recte intellegendam et adhibendam in studiis philosophicis et theologicis nec non in Sacris obeundis, in omni seminario puerorum institutio in lingua classica latina habeatur, in primis autem duobus vel tribus annis seminarii maioris institutio specialis in lingua latina ecclesiastica, et etiam in lingua latina classica pro illis, qui in gymnasio illam nullo modo vel non satis benedidicerunt, necessaria est.*«, AAV, *ACV II*, KNIEWALD A. Bugniniju, Zagreb, s. d. (prosinac 1960), busta 1360, fasc. 2 »De lingua liturgica. Materiale vario. N. 4. Votum Reverendissimi D. Kiewald« f. 31r–v, (fasc. 2/VII: 2. kopija f. 116r–v; fasc 2/VIII: 3. kopija, f. 158r–v), s. n. prot. (prijevod: T. M. i Z. V.)

- 1) U našim krajevima, onaj dio Katoličke Crkve, koji se od pamtivijeka služi rimskim obredom, ne zove se ‘Latinska Crkva’, nego – kako ja smatram boljim – Rimokatolička Crkva, koja se sastoji od rimsko-latinske i rimsko-glagoljaške. Kao što možete pročitati u časopisu ‘Ephemerides liturgicae’ za prosinac 1960., u mojemu komentaru o liturgijskome pokretu u Hrvatskoj, gotovo sve biskupije na istočnoj obali Jadranskoga mora već tisuću godina slijede rimski obred, ali s glagoljičnim knjigama, tj. služeći se staroslavenskim jezikom za slavlje mise. S druge strane, kontinentalna Hrvatska slijedi rimski obred koristeći se latinskim misalima. Osim toga, Križevačka biskupija obuhvaća diljem Jugoslavije katolike koji slijede bizantski obred i koriste se knjigama prevedenim s grčkoga na slavenski jezik za slavlje mise i dijeljenje sakramenata. Oni čine ‘Grkokatoličku Crkvu’.
- 2) Tvrdnja na stranici 18 u odjeljku ‘O latinskom liturgijskom jeziku’, koja se odnosi na to da je pokušaj ‘sv. Ćirila i Metoda da se kod Slavena, osim poučavanja na slavenskome jeziku, također uvede rimski obred na slavenskome jeziku, nakon raznih peripetija završio neuspješno’ ne odgovara povijesnoj istini ni sadašnjemu stanju. Naime, kao što je već navedeno pod brojem 1, Hrvati u primorskim krajevima uz Jadransko more slave misu već tisuću godina prema rimskome obredu, pisanu glagoljičnim pismom na staroslavenskome jeziku, uz odobrenje Apostolske Stolice i odobrene tiskane misalske knjige. Ne znam je li Apostolska Stolica u posljednjim godinama stvarno odobrila glagoljični misal za (p. 2, f. 113) Češku, kao što tvrdi prečasni o. Botte na stranici 3 i 5 svojega izvješća. Međutim, Apostolska je Stolica više puta izričito odobrila glagoljične misalske knjige za glagoljaške biskupije u Hrvatskoj i Dalmaciji, koje su tiskane glagoljičnim slovima. A između dvaju ratova, rimski misal, također sastavljen na staroslavenskome jeziku, tiskan, izuzev kanona, latiničnim slovima također je izričito odobrila svojim autoritetom.
- 3) Također, pod autoritetom vrhovnoga pontifeksa Benedikta XV., cijeli rimski obrednik, sastavljen na suvremenome hrvatskom jeziku, objavljen je u Zagrebu te ga je Sveta kongregacija za obrede proglasila tipskim izdanjem. Ovdje je riječ, ponavljam, o potpunome rimskom rituelu, a ne samo o nekome njegovu dijelu.
- 4) Na pitanja postavljena VII. potkomisiji, odgovaram sljedeće:
 - a) Uporaba latinskoga jezika u liturgiji Rimokatoličke Crkve u njezinu punome opsegu i snazi danas se ne može održati bez ozbiljne štete

za duhovni život u cijelome svijetu. Naprotiv, aktivno sudjelovanje vjernika u pjevanim i svečanim misama u većemu dijelu svijeta čini se nemogućim ako bi se uporaba latinskoga jezika u liturgiji Rimokatoličke Crkve potpuno očuvala u svojoj snazi i opsegu.

- b) Ako se želi uvesti u praksu aktivno sudjelovanje vjernika u svečano slavljenoj svetoj liturgiji, neka se dio obreda obavlja na narodnim jezicima u većemu dijelu svijeta, uključujući:
- u misi: latinski jezik čini se nužnim potpuno zadržati u kanonu mise i u onim molitvama koje se tiču samo slavitelja. No, čini se prikladnim da se cijela tzv. Misa katekumena, uključujući prikaznu antifonu, *Sanctus*, *Benedictus* i *Agnus Dei*, u svim pjevanim i svečanim misama, također pontifikalnim, osim možda u katedralnim crkvama i sjemeništima, slavi na narodnome jeziku. To je zbog toga što se izravno tiče vjernoga puka nazočnoga u crkvi, a svećenici su iz povijesnih razloga, kad su se naravno u uporabu uvele govorene mise, ‘uzurpirali’ taj dio (p. 3, f. 114) koji je narod trebao izgovarati ili pjevati zajedno sa zborom (*schola cantorum*). To je dovelo do toga da se misa smatra aktivnošću samo svećenika, i kod svećenika i kod vjernika, što nije liturgijski ispravno. Srednjim putem, međutim, mora se ići s velikim oprezom.
 - U sakramentima i sakramentalima: čini se da bi sve trebalo biti na narodnome jeziku, kako je to već stoljećima kod nas u Hrvatskoj, bez ikakve štete za vjeru ili katoličko jedinstvo. Istina je da to zahtijeva prilagodbu različitih molitava kako se vjernici ne bi sablaznili ili pak obredi bili smiješni. No, ta se revizija rimskoga obrednika čini nužnom čak i ako sve ostane na latinskome jeziku.
 - U božanskome časoslovu za svećenstvo latinski jezik mora ostati u potpunosti. Ali za laike i redovnike, koji nisu klerici, i za redovnice, božanski časoslov jedne vrste u određenoj bi mjeri trebao biti skraććen i pojednostavnjen, sastavljen i izgovaran na narodnome jeziku, prema čvrstim normama propisanim od Apostolske Stolice⁴⁶.

⁴⁶ »Relationem R. P. B. Botte OSB ‘De linguis liturgicis’ quod attinet declaro me omnino assensum praebere eius propositionibus de usu Ecclesiae primitivae, de statu hodierno etc.

Animadverto tamen, sicut iam initio mensis Decembris ad reverendum D. Borella scripsi:

1. *In regionibus nostris illa pars Ecclesiae Catholicae quae ritu Romano utitur ab immemoriali non ‘Ecclesia Latina’, sed – ut puto melius – Ecclesia Romano-Catholica denominatur; quae in regionibus nostris ex Ecclesia Romano-latina et Romano-glagolitica constat. Sicut enim legere licet in fasciculo pro mense Decembri 1960 ‘Ephemeridum*

U pismu izvjestitelju Potkomisije za latinski jezik, mons. Borellu, Kniewald

-
- liturgicarum', in commentario meo de motu liturgico in Croatia, omnes quasi dioeceses in ripa orientali maris Adriatici per millenium et ultra ritum Romanum sequuntur, libris tamen glagoliticis, h. e. lingua paleoslava compositis pro celebratione missarum utentes. Croatia autem continentalis ritum Romanum sequitur libris missalibus latinis utens. Praeterea per totam Jugoslaviam dioecesis Crisiensis dicta extenditur completens catholicos ritum Byzantinum sequentes, librisque pro missarum celebratione et sacramentorum administratione e graeco in linguam paleoslavam transpositis utentes. Hi constituunt 'Ecclesiam graeco-catholicam'.*
2. *Assertio quae p. 18 in sectione 'De lingua liturgica latina' legitur, tentamen – nempe – 'SS. Cyrilli et Methodii, apud gentes slavicas praeter instructionem in lingua slava etiam liturgiam romanam in slavam linguam inducendi, post variae vicissitudines in casum abiisse', veritati historicae et statui hodierno non respondet. Etenim, ut iam sub N° 1 dictum est, Croatiae in regionibus maritimis, iuxta mare Adriaticum, per millenium et ultra Missam celebrant, ritu Romano lingua autem paleoslava litteris glagoliticis scripta, annuente Sede Apostolica librosque missales qui imprimuntur approbante. Nescio an Sedes Apostolica revera Missale glagoliticum pro (p. 2, f. 113) Bohemia hisce ultimis annis approbaverit, sicut R. P. Botte asserit p. 3 al. 5 in sua relatione. Sed Sedes Apostolica libros missales glagoliticos pro dioecesibus glagoliticis in Croatia et Dalmatia pluries expresse approbavit, litteris glagoliticis impressos. Inter duo bella autem etiam Missale Romanum, lingua paleoslava compositum, litteris autem latinis – praeter Canonem – impressum, item sua auctoritate expresse approbavit.*
 3. *Item, auctoritate Summi Pontificis Benedicti XV., totum Ritale Romanum, lingua croatica moderna compositum, Zagrebiae in lucem prodit atque a Sacra Rituum Congregatione pro editione typica declaratum est. Agitur; repeto, de integro Rituali Romano, et non solum de una vel alia eius parte.*
 4. *Ad quaestiones Subcommissioni VII. propositas respondeo:*
 - a) *Usus linguae latinae in Liturgia Ecclesiae Romano-Catholicae in suo pleno ambitu et robore hodierno sine gravi detrimento vitae spiritualis servari non potest in toto orbe terrarum, Imo, participatio actuosa fidelium in Missis cantatis et sollemnibus in maxima parte Orbis impossibilis videtur si usus linguae latinae in Liturgia Ecclesiae Romano-Catholicae in suo robore et ambitu plene servaretur.*
 - b) *Si participatio actuosa fidelium in Sacra Liturgia sollemniter celebrata in praxim deduci desideratur, pars aliqua etiam linguis vernaculis per maximam Orbis partem tribuenda est, et quidem:*

In Missa: lingua latina omnino retinenda videtur in Canone Missae atque in iis orationibus quae solum celebrantem spectant. Missa tamen dicta cathecumenorum tota, usque ad antiphonam offertorialem inclusive, atque Sanctus, Benedictus, Agnus Dei, in Missis cantatis et sollemnibus omnibus, etiam Pontificalibus, exceptis forsitan ecclesiis Cathedralibus et Seminariorum, in lingua vernacula celebranda videtur. Directe enim populum fidelem in ecclesia praesentem respicit, sacerdosque, propter rationes historicas, quando scilicet missae lectae in usum venerunt, partem (p. 3, f. 114) illam quam populus simul cum schola cantorum recitare vel canere deberet, sibi 'usurpavit'. Ita factum est ut Missa pro sola activitate solius sacerdo-

(još jednom) iznosi da je svakako potrebno zadržati latinski jezik u sjemeništima i bogoslovijama, ali i predlaže da liturgijske knjige budu na narodnome jeziku pozivajući se na primjer stoljetne hrvatskoglagoljaške tradicije:

»Prečasni gospodine, kao što sam već osobno rekao Vašemu Prečasnom Gospodstvu, zahvaljujem Vam na 'Votumu' Potkomisije za latinski jezik, koji ste Vi s izvanrednom revnošću sastavili i meni poslali. Nakon što sam bio zaokupljen mnogim poslovima koji se tiču glasovanja Potkomisije za liturgijski odgoj klera, sada konačno mogu s Vama podijeliti neka zapažanja, možda ne beskorisna, s Vašim Prečasnim Gospodstvom kao izvjestiteljem Potkomisije za latinski jezik.

I prije svega pokušao sam, takoreći, 'sažeti' suštinu 'Votuma' koji ste tako pažljivo sastavili u pet kratkih prijedloga da ih predstavite koncilskim ocima, bez inzistiranja bilo na kojoj riječi ili izrazu, kao i u ostalome. Ako vam se to ili nešto slično bude činilo korisnim, objašnjenje i dokumentacija svakoga prijedloga moći će se lako izvući iz Vašega rada.

A drugo, ne znam treba li se o lijeku protiv 'delatinizacije' u velikome dije-lu klera, i ne samo u mojoj domovini i sličnim zemljama nego – kako vidim – i u mnogim drugim krajevima, raspravljati u Potkomisiji za latinski jezik ili u Potkomisiji za liturgijski odgoj klera ili u nekoj drugoj potkomisiji. Ipak, smatram da je stvar od najveće važnosti ta da ne dođe dan kad svećenstvo više neće moći razumjeti latinski jezik. Stoga – poštujući suprotno mišljenje – prema mojemu mišljenju, u recitiranju časoslova treba ostati netaknut latinski jezik i tečaj latinskoga jezika treba uvesti u svako sjemenište i na svaki teološki fakultet za sve slušatelje.

tis tum apud sacerdotes, tum apud fideles habeatur, quod liturgice verum non est. Media tamen via, cum magnis cautelis procedendum est.

In Sacramentis et Sacramentalibus: omnia videntur in lingua vernacula fieri debere, sicut hoc apud nos in Croatia iam per saecula viget, sine ullo detrimento fidei vel unitatis catholicae. Verum est, hoc aliam compositionem variarum orationum postulare, ne fideles offendantur neve caeremoniae ridiculae sint. Haec tamen reformatio Ritualis Romani necessaria videtur etiam in casu si omnia et in posterum latine fierent.

In Officio divino pro clericis lingua latina per totum remanere debet. Pro laicis autem et pro Religiosis non clericis atque pro monialibus Officium Divinum typi unici, sed aliquatenus abbreviatum atque simplificatum, lingua vernacula componi et recitari debet, secundum normas fixas a Sede Apostolica praescribendas.«. AAV, ACV II, KNIEWALD Tajniku potkomisije VII: De lingua latina, Zagreb, s.d. (17. I. 1961.), busta 1360, fasc. 7/1 »De lingua liturgica. Materiale per gli Atti«. ff. 112r–114r, s.n.prot. (prijevod: T. M. i Z. V.)

I treće, molim Vas da mi dopustite da s Vama podijelim nekoliko dodataka Bibliografiji koju ste brižljivo sakupili.

Godine 1640. Sveta kongregacija za nauk vjere tiskala je rimski obrednik na hrvatskome jeziku, koji je preveo Bartol Kašić, svećenik isusovačkoga reda iz Rima: 'Ritual Rimski istomacen slovinski po Bartolomeu Kasichu Popu Bogoslovcu od Družbe Iesusovae Penitenciru Apostolskom'. To izdanje posvećeno je vrhovnomu pontifeksu Urbanu VIII. U posveti se, među ostalim, čita: 'sveti med daj Slavenima, gradska letilice' [igra riječi: ime pape *Urbanus* znači 'gradski', a u svojemu je grbu papa imao tri pčele; op. prev.]. Hrvatska inačica rimskoga obrednika ponovno je izdana u Veneciji, tiskom u Andreola, 1827. godine, zatim 1893. godine u Rimu od Kongregacije za nauk vjere te u Zagrebu 1929. Usp. Dr. D. Kniewald, *Liturgika*, Zagreb 1937., 46.

Među napjevima skladanim na narodnome jeziku vrijedno je spomena da je Kantual (pjesmarica) zagrebačke stolne crkve, nazvan 'Cithara octochorda', prvi put objavljen u Beču 1701., zatim ponovno u Beču 1723. i u Zagrebu 1757., a sadržava red mise, djelomice i *proprium*, prema starome zagrebačkom obredu, s tropima, a također brojne pjesme na latinskome i hrvatskome jeziku. Usp. Dr. D. Kniewald, *Himnodija zagrebačke stolne crkve, Rasprave i spomenici za prikaz povijesti kulture hrvatskoga naroda I.*, Zagreb 1944., 371–391.

Najbolje zdravlje i veliki uspjeh u Vašem radu želeći Vam od Gospodina⁴⁷

⁴⁷ »Reverendissime Domine,

ut Dominationi Tuae Reverendissimae iam personaliter dixi, gratias Tibi ago pro Voto Subcommissionis 'De lingua latina', a Te mirabili diligentia exarato, mihi transmissio. Permultis laboribus circa Votum Subcommissionis 'De institutione liturgica cleri' occupatus nunc demum Dominationi Tuae Reverendissimae ut relatori Subcommissionis 'De lingua latina' observationes aliquas, fortasse non inutiles, Tecum communicare possum.

Et primo quidem substantiam Voti quod tam diligenter exarasti in quinque propositiones Breves, patribus Concilii praesentandas, ut ita dicam 'comprimere' conatus sum, de cetero sine instantia de ullo verbo vel phrasi. Si hoc vel aliquid simile Tibi utile videbitur, expositio et documentatio uniuscuiusque propositionis e Tuo elaboratu omnino facili modo erui poterit. Secundo autem, nescio an de remedio contra 'delatinizationem' in magna parte cleri, et non solum in patria mea et terris similibus, sed – ut video – in multis etiam aliis regionibus, sermo in Submissione 'De lingua latina' an illa 'De institutione liturgica cleri', vel in alia aliqua Submissione moveri deberet. Res est tamen, puto, maximi momenti, ne dies eveniat quando clerus linguam latinam amplius nec intellegere poterit. Propterea – salva opinione contraria – secundum sententiam meam in officio divino recitando lingua latina intacta remanere debet cursusque linguae latinae in omni Seminario et in omni Facultate theologica pro omnibus auditoribus instituendus est.

Dragutin Kniewald, kao izvjestitelj, održao je govor o latinskome jeziku i važnosti nastavka njegova učenja u sjemeništima i bogoslovijama na sjednici Potkomisije za liturgijski odgoj održanoj u Kongregaciji za obrede:

»Prečasna i veleučena gospodo,

Nakon tri mjeseca našega zajedničkog rada, evo, opet se sastajemo u Rimu. Cilj je ovoga sastanka objediniti želje i prijedloge svakoga pojedinog člana naše potkomisije, zajedno s nacrtom naše odluke koju moramo predložiti Komisiji za svetu liturgiju.

Stoga, kao izvjestitelj naše potkomisije, prije svega imam čast pozdraviti prečasnoga gospodina o. Bugninija, neumornoga tajnika Papinske komisije za svetu liturgiju, koji se udostojio počastiti naš skup svojom nazočnošću.

Zahvaljujem, dakle, svima i svakomu pojedinom članu naše potkomisije koji su sa mnom ili jedni s drugima podijelili svoje želje i prijedloge povezano s izvješćem naše potkomisije. I prije svega svi zahvaljujemo tajniku naše potkomisije, prečasnomu profesoru Hänggiju, čijim su trudom i brigom svi članovi naše potkomisije dobili protokol ili zapisnik sjednica naše potkomisije održanih u studenome 1960. u Zavodu sv. Jeronima u Gradu, kao i želje članova naše potkomisije te druge korisne obavijesti u pisanome obliku. Prečasni gospodin o. Schmidt, S. J., prenio nam je raspravu o liturgijskome obrazovanju na sveučilištima i sjemeništima još u prosincu 1960. godine. Zatim nam

Et tertio additamenta pauca Bibliographiae quam diligentissime collegisti ut Tecum communicem mihi permittere velis, rogo.

Anno 1640 Sacra Congregatio de Propaganda Fide Rituale Romanum in linguam croaticam a Bartholomaeo Kassich S. J. Romae edidit: 'Ritual Rimski istomacen slovinski po Bartolomeu Kasichu Popu Bogoslovcu od Druxbe Iesusovae Penitenciru Apostolskom'. Editio haec Summo Pontifici Urbano VIII dicata est. In dedicatione inter alia legitur: 'mel sacrum praebe Slavis Urbana volucris'. Versio croatica Ritualis Romani denuo Veneciis, Typis Andreoli, anno 1827, item anno 1893 Romae a Congregatione de Propaganda Fide et Zagrebiae anno 1929. Cr. Dr. D. Kniewald, Liturgika, Zagreb 1937, 46.

Inter Cantualia vernacula lingua composita memoriae dignum est Cantuale ecclesiae cathedralis Zagrebiensis 'Cithara Octochorda' nuncupatum, primo Vindobonae 1701, dein item Vindobonae 1723 atque Zagrebiae 1757 editum, Ordinarium Missae, partim etiam Proprium, secundum veterem ritum Zagrebiensem, cum tropis, et etiam plurimas cantilenas, tam in latina quam i croatica lingua continens. Cr. Dr. D. Kniewald, Himnodija zagrebacke stolne crkve, Dissertationes et monumenta historiam culturae gentis croaticae illustrantia I, Zagrebiae 1944, 371–391. (prijevod: T. M. i Z. V.)

Salutem optimam successumque magnum in laboribus Tuis Tibi a Domino exoptans», AAV, ACV II, KNIEWALD A. Bugniniju, Rim, s. d. (10. 3. 1961), busta 1360, fasc. 2 'De lingua liturgica. Materiale vario N. 4. Votum Reverendissimi D. Kniewald', f. 30, (2. kopija f. 115r; 3. kopija: fasc. 2/VII, f. 157), s. n. prot. (prijevod: T. M. i Z. V.)

je izrazio i svoju želju za znanstvenim istraživanjem obreda i liturgijskih prilagodba, osobito u misijskim zemljama, na teološkim fakultetima, u spisima. Prečasni o. Gy, O. P., u svojim nam je spisima dao prijedloge o liturgijskome obrazovanju općenito i o istome školovanju mlađega klera. Prečasni gospodin Gomez također je prenio svoju želju baveći se opširno i na dokumentaran način obrazovanjem laika. Prečasni gospodin Oñativia dodao je razne i izvrsne prijedloge komentaru prečasnoga gospodina Gomeza o djelovanju klera u odnosu na liturgijsko obrazovanje laika. Također, preuzvišeni gospodin Hervás, doranski biskup, opterećen premnogim i raznolikim poslovima svoje pastirske službe, nije mogao doći u Rim na naš zajednički susret. No, svoju želju o našem izlaganju prenio je ovih dana. U njoj, nakon uvoda o liturgijskome obrazovanju općenito, opširno i na najbolji način govori o liturgijskome obrazovanju sjemeništara, svećenika koji već rade u vinogradu Gospodnjemu, te o liturgijskome obrazovanju vjernika preko svećenika. Također je želio istaknuti pitanja koja se odnose na druge potkomisije, osobito da katedralne crkve trebaju podržati liturgijsku formaciju sjemeništa i u praktičnome je radu dopuniti. Molim vas, prečasná gospodo, da uime svih nas mogu zahvaliti preuzvišenomu gospodinu doranskomu biskupu za njegov uistinu izvrstan rad.

Stoga vas molim da prijedemo na naš rad. Usuđujem se predložiti, ako vam se to sviđa, da nacrt glasanja naše potkomisije, koji je svima prosljeđen, već donekle izmijenjen prema željama pojedinih članova naše potkomisije, posluži kao osnova za našu raspravu. Možda bi bilo zgodno pročitati taj nacrt najprije u cijelosti, a zatim ga podvrgnuti raspravi o pojedinim točkama. Kao uvod u raspravu, molim da mi dopustite iznijeti dva opažanja: prvo o samome nacrtu, a zatim o svrsi, (f. 98) opsegu i ograničenju službe našega potpovjerenstva.

Predstavljám dvostruki nacrt našega glasanja. Razlika nije u sadržaju stvari, nego samo u obliku. Prethodna redakcija, koju sam dostavio svim članovima, ima za temelj prijedlog o Liturgijskoj ustanovi klera, odobren od Liturgijske komisije, koji je obrazložen po poglavljima. Ali, kasnija redakcija uzima ovaj prijedlog kao našu želju, što je protumačeno i dokazano s devet posljedica. Na vama je da odaberete koja je inačica bolja. Također je pridodan prijedlog preuzvišenoga gospodina Ivana Hervása, biskupa doranskoga, koji mi ga je 5. veljače prenio, a 9. veljače, tj. prije dva dana, dobio sam ga. Želja preuzvišenoga gospodina pokriva cijeli predmet našega prijedloga. Razvijena je na dokumentaran i u isto vrijeme na praktičan način. Ako zbog svoje veće težine ne bi bilo svrsishodno predložiti je kao želju cijele Potkomisije, svakako se mora pridodati našoj želji u cijelosti jer, vjerujem, ona živo i argumentirano izražava misli i želje svih nas.

Vratimo se našem drugom nacrtu koji svi imamo pred sobom. Nedostaje mu dokumentacija. Želio sam pričekati zajedničko glasanje naše potkomisije kako se rad na izradi dokumentacije ne bi umnožio uzalud. Dokumentacija koja bi, uz dokumente crkvene vlasti, također, kako mislim, želje biskupa, mišljenje najpriznatijih autora koji su pisali o liturgijskoj materiji, mogla obuhvatiti stvarno stanje liturgijske izobrazbe klerika i svećenika, barem u krajevima Europe, te također popis priručnika koji se bave svetom liturgijom na način na koji to želi Liturgijska komisija. Tomu poslu, ako vam je tako po volji, zajedno s prečasnim o. Schmidtom, S. J., i prečasnim profesorom Hänggijem, tajnikom naše potkomisije, predajem se moleći već sad od srca suradnju svih vas, koju ću primiti zahvalne duše.

Cilj, opseg i nužno ograničenje naših prijedloga i našega rada sam je prijedlog VIII, koji je odobrila plenarna Komisija za svetu liturgiju, i koji je jasno iznio na svjetlo dana: 'Liturgiju treba staviti među najvažnije discipline u statutima teoloških fakulteta i sjemeništa cijeloga svijeta, obradit će je pod teološkim, povijesnim, rubričkim i pastoralnim vidom; i treba je podučavati u skladu s drugim disciplinama'. Stoga se moramo baviti samo liturgijskim obrazovanjem klera. Naravno, ne samo klerika koji žive u sjemeništim a nego i svećenika koji već rade u vinogradu Gospodnjem, a koji liturgijski nisu oblikovani prema prilikama vremena, kako nam je uz zajednički pljesak svih objasnio preuzvišeni gospodin biskup doranski na našem prvom okupljanju.

O liturgijskome odgoju laika moramo govoriti, kako ja mislim, samo s gledišta takozvane pastoralne liturgijske znanosti, u onoj mjeri u kojoj ona gleda na odgoj klerika i svećenika za njihovo liturgijsko-pastoralno djelovanje. Cilj, ukratko, i opseg našega rada, u odnosu na druge potkomisije, čini se vrlo skromnim. No, ako se ne varam, od velike je važnosti za liturgijsku obnovu koja je u željama svih nas. Jer nedostatak liturgijskoga osjećaja, koji oplakujemo, započeo je od klera. Svećenstvo stoga mora biti liturgijski poučeno i obrazovano da može liturgijski oblikovati vjernički narod.

Pa počnimo. Prije svega pitam želi li prečasn i Bugnini, tajnik Pripravne komisije za svetu liturgiju Drugoga vatikanskog koncila ili netko od naših članova iznijeti neko zapažanje ili općeniti prijedlog o temama o kojima ćemo raspravljati, kao i o načinu i metodi raspravljanja.⁴⁸

⁴⁸ »*Reverendissimi atque clarissimi Domini, post tres menses laboris nostri communis, ecce iterum Romae adunati sumus. Finis adunationis huius in eo est ut vota suggestionesque singulorum sociorum Subcommissionis nostrae, simul cum schemate resolutionis nostrae quam Commissioni de Sacra Liturgia proponere debemus, in unum redigamus.*

Nakon što je u Pripravnoj komisiji za svetu liturgiju sastavljen nacrt budu-

Praepremis, igitur, tamquam relator nostrae Subcommissionis, honori mihi duco salutare Reverendissimum D. P. Bugnini, indefessum secretarium Commissionis Pontificiae de Sacra Liturgia, qui adunationem nostram praesentia sua honorificare dignatus est.

Gratias, deinde, ago omnibus et singulis sociis Subcommissionis nostrae, qui mecum vel ad invicem vota suggestionesque suas de relatione Subcommissionis nostrae communicaverunt. Et ante omnia quidem gratias agimus omnes secretario Subcommissionis nostrae Reverendissimo Professore Hänggi, cuius labore et cura omnes socii Subcommissionis nostrae protocollum seu verbale sessionum Subcommissionis nostrae mense novembri anni 1960 in Collegio S. Hieronymi in Urbe habitatum, nec non vota sociorum Subcommissionis nostrae aliasque notitias scitu utiles in scriptu receperunt. Reverendissimus D. P. Schmidt S. J. tractatum de institutione liturgica in Universitatibus et in Seminariis iam mense Decembri anni 1960 nobis transmisit. Deinde etiam votum suum de investigatione scientifica circa ritus et adaptationes liturgicas, praesertim in terris missionum, in Facultatibus theologicis, in scriptis nobis tradidit. Reverendissimus P. Gy O. P. suggestiones de institutione liturgica in genere et de eadem institutione cleri iunioris in scriptis nobis proposuit. Reverendissimus D. Gomez fuse et modo documentario de laicorum institutione tractans item votum suum transmisit. Reverendissimus D. Oñativia varias et optimas suggestiones commentario Reverendissimi D. Gomez de actione cleri quoad institutionem liturgicam laicorum addidit. Excellentissimus etiam D. Hervás, episcopus Doritanus, permultis variisque officii sui pastoralis laboribus oppressus, Urbem pro nostra hac adunatione petere non potuit. Votum tamen suum de relatione nostra hisce diebus transmisit. In quo, post introductionem de institutione liturgica in genere, fuse et optime de institutione liturgica seminaristarum, sacerdotum in vinea Domini iam operantium, nec non de institutione liturgica fidelium per sacerdotes tractat. Res etiam ad alias Subcommissiones pertinentes tangens sublineare maxime voluit ut ecclesiae cathedrales institutionem liturgicam Seminarii foveant atque practice compleant. Rogo vos, Reverendissimi Domini, ut nomine omnium nostrum Excellentissimo Domino episcopo Doritano pro eius labore vere excellenti gratias agere possim.

Proinde rogo ut ad laborem nostrum transeamus. Proponere audeo, si vobis ita placet, ut schema voti Subcommissionis nostrae, omnibus transmissum, aliquatenus secundum vota singulorum sociorum Subcommissionis nostrae iam mutatum, pro substratu discussionis nostrae inserviat. Fortasse opportunum erit ut schema hoc imprimis in sua totalitate legatur, et deinde per singula puncta discussioni subiiciatur. Rogo ut mihi pro praeambulo discussionis duas observationes proferre admittatis. Et primo quidem de schemate ipso, secundo autem de fine, (f. 98) ambitu et restrictione officii Subcommissionis nostrae.

Schema voti nostri duplex propono. Varietas non est in substantia rei, sed solum formalis. Redactio prior, quam omnibus sociis transmissi, propositionem de Institutione liturgica cleri, a Commissione liturgica approbatam, pro fundamento habet, quod per capita explanatur. Redactio autem posterior propositionem istam prouti votum nostrum sumit, quod per novem corrolaria illustratur atque probatur. Vestrum erit eligere quanam redactio melior sit. Accedit etiam votum excellentissimi Domini Ioannis Hervás, Episcopi Doritani, qui die 5 februarii illud mihi transmisit quodque die 9 februarii, i. e. ante duos dies, accepi. Votum excellentissimi domini totum thema propositionis nostrae comprehendit. Modo documentario et simul practico elaboratum est. Si propter maiorem sui molem tamquam votum totius Sub-

će *Konstitucije o svetoj liturgiji* o temi odgoja i formacije bogoslova u liturgijskim znanjima, Kniewald je u rad Komisije poslao prijedlog ili nacrt tema koje bi bile temelj ili shema predavanja na fakultetima koji uključuje sljedeće:

»Nacrt pripremnih predavanja o svetoj liturgiji

- I. O svetoj liturgiji: Štovanje Boga, privatno, zajedničko, javno. – Objekt liturgije – Subjekt liturgije.
- II. Liturgijska znanost. Cilj – Izvori – Povijest – Katolici, protestanti, anglikanci, istočnjaci.

commissionis illud proponere non expediret, certe voto nostro ex integro adjungendum est, quia cogitationes et desideria omnium nostrum, ut credo, vivaciter et argumentose exprimit. Redeamus ad schema nostrum alterum, quod omnes prae manibus habemus. Illud documentatione caret. Votum enim commune Subcommissionis nostrae expectare volui, ne labor in exaranda documentatione in vanum multiplicetur. Documentatio praeter documenta auctoritatis Ecclesiasticae vota, etiam, ut puto, episcoporum, sententiam auctorum probatissimorum qui de re liturgica scripsere, pro posse statum realem institutionis liturgicae clericorum atque sacerdotum, saltem in regionibus Europae, nec non elenchum librorum manualium de Sacra Liturgia modo a Com. Lit. desiderato tractantium. Huic labori, si vobis ita placet, simul cum Reverendissimo P. Schmidt S. J. et Reverendissimo Professore Hänggi, secretario Subcommissionis nostrae, ego me submittam collaborationem omnium vestrum iam nunc ex corde petens atque grato animo accepturus.

Finem, ambitum atque necessariam restrictionem voti laborisque nostri ipsa propositio VIII a Commissione plenaria de Sacra Liturgia approbata clare in lucem ponit: 'Liturgia in Statutis Facultatum theologicarum et Seminariorum totius mundi inter disciplinas principaliores ponenda, tractetur sub aspectu theologico, historico, rubricali et pastoralis; et harmonice cum aliis disciplinis tradatur'. Agendum, igitur, nobis est unice de institutione liturgica cleri. Utique, non solum clericorum in Seminariis degentium, sed etiam sacerdotum in vinea Domini iam operantium, qui pro conditione temporum liturgice formati non sunt, sicut cum omnium nostrum communi applausu excellentissimus Dominus Episcopus Doritanus in prima nostra adunatione exposuit. De institutione liturgica laicorum loquendum nobis est, ut puto, solum sub aspectu scientiae liturgicae dictae pastoralis, quantum scilicet ad formationem clericorum et sacerdotum pro activitate eorum liturgico-pastoralis aspectat. Finis, denique, et ambitus laboris nostri, relate ad alias Subcommissiones, valde modestus apparet. Est tamen, ni fallor, magni momenti pro instauratione liturgica quae in votis est omnium nostrum. Defectus enim sensus liturgici, quem deploramus, e clero initium sumpsit. Clerus ergo liturgice instruendus educandusque est ut populum fidelem liturgice formare possit.

Incipiamus igitur. Et praepremis rogo si Reverendissimus P. Bugnini, secretarius Commissionis de Sacra Liturgia praeparatoriae Concilii Vaticani II, vel aliquis e sociis nostris animadversionem aliquam vel propositionem generalem proferre desiderat, tam quoad res a nobis tractandas, quam etiam quoad modum ac methodum tractandi.», AAV, ACV II, KNIEWALD *Govor na sjednici potkomisije u Kongregaciji Obreda*, Vatikan. (11. 2. 1961), busta 1360, fasc. 3–8: »De institutione liturgica. Materiale vario«, ff. 97–98, s. d., s. n. prot. (prijevod: T. M. i Z. V.)

- III. Povijesni razvoj svete liturgije. Apostolsko doba – Od kraja 1. do početka 4. stoljeća – ‘Zlatno doba’ – Od srednjega vijeka do Tridentskoga koncila – Od Tridentskoga koncila do sv. Pija X. – Od sv. Pija X. do II. ekumenskog vatikanskog koncila – Renesansa svete liturgije 20. stoljeća.
- IV. Liturgijsko zakonodavstvo. U zapadnoj Crkvi – U istočnoj Crkvi – Kod protestanata i anglikanaca.
- V. Liturgijski jezici. Aramejski jezik – grčki – latinski – narodni jezik.
- VI. Liturgijske knjige. Od 1. stoljeća do početka 4. stoljeća – Od 4. stoljeća do 7. stoljeća – Od srednjega vijeka do Tridentskoga koncila – Od Tridentskoga koncila do Drugoga vatikanskog ekumenskog koncila – Kod protestanata, anglikanaca, istočnjaka.
- VII. Riječ i sakrament u svetoj liturgiji. U zapadnoj Crkvi – U istočnoj Crkvi – Kod protestanata i anglikanaca.
- VIII. Liturgijsko pjesništvo. U zapadnoj Crkvi – U istočnoj Crkvi – Kod protestanata i anglikanaca.
- IX. Liturgijsko pjevanje. U zapadnoj Crkvi: gregorijanski koral, višeglasno pjevanje, pučko pjevanje (narodni jezik). – U istočnoj Crkvi – Kod protestanata i anglikanaca.
- X. Sveta mjesta. Crkva – oratorij – groblje.
- XI. Sveto pokućstvo. U zapadnoj Crkvi – U istočnoj Crkvi – Kod protestanata i anglikanaca.
- XII. Sveto ruho i insignije. U zapadnoj Crkvi – U istočnoj Crkvi – Kod protestanata i anglikanaca.
- XIII. Svete ceremonije.
- XIV. Sveti simboli.
- XV. Otajstvo liturgijske godine. Nedjelja – Tjedan – Liturgijska godina – Božićni ciklus – Pashalni ciklus – Ciklus (ne dovoljno razvijen) od Duhova do Došašća – Blagdani svetaca – Zapovijedani blagdani.
- XVI. Sveta Kristova otajstva. Sakrament krštenja, liturgijski razvoj, suvremeni obred – Sakrament potvrde – Sakrament Tijela i Krvi Gospodnje, tj. sakrament mise, žrtva i sveta pričest, liturgijski razvoj zapadnih i istočnih obreda, komentar trenutačnoga stanja – Sakrament pokore – Sakrament reda – Sakrament ženidbe – Sakrament bolesničkoga pomazanja.
- XVII. Sakramentali i egzorcizmi.
- XVIII. Božanski časoslov.

Predavanje treba biti prije svega zasnovano na svetopisamskome, dogmat-skome, moralnome, asketskome, mističnome i povijesnome temelju (ne samo s obzirom na formalni razvoj nego i s obzirom na uvjete vremena i mjesta) te na misiološkome i pastoralnome temelju (katehetskome, homiletskome, imajući u vidu svjesno i aktivno, unutarnje i vanjsko sudjelovanje vjernika u liturgijskim činima na njima prikladan način)«. ⁴⁹

⁴⁹ »Schema praelectionum de Sacra Liturgia

- I. *De sacra Liturgia. Cultus Dei, privatus, communis, publicus. – Obiectum Liturgiae – Subiectum Liturgiae.*
- II. *Scientia liturgica. Finis – Fontes – Historia – Catholici, protestantes, Anglicani, Orientales.*
- III. *Evolutio historica sacrae Liturgiae. Aetas apostolica – A fine I usque ad initium IV saeculi – ‘Aetas aurea’ – Ab aetate media usque ad Concilium Tridentinum – A Concilio Tridentino usque ad S. Pium X – A S. Pio X usque ad Concilium oecumenicum Vaticanum II – Renascentia sacrae Liturgiae s. XX.*
- IV. *Legislatio liturgica. In ecclesia Occidentali – In ecclesia Orientali – Apud protestantes et Anglicanos.*
- V. *Linguae liturgicae. Lingua aramaica – graeca – latina – vernacula.*
- VI. *Libri liturgici. A s. I usque ad initium s. IV – A s. IV usque ad s. VII – Ab aetate media usque ad Concilium Tridentinum – A Concilio Tridentino usque ad Concilium oecumenicum Vaticanum II – Apud protestantes, Anglicanos, Orientales.*
- VII. *Verbum et sacramentum in sacra Liturgia. In Ecclesia Occidentali – In Ecclesia Orientali – Apud protestantes et Anglicanos.*
- VIII. *Liturgica poesis. In Ecclesia Occidentali – In Ecclesia Orientali – Apud protestantes et Anglicanos.*
- IX. *Cantus liturgicus. In Ecclesia Occidentali: cantus gregorianus, cantus polyphonicus, cantus popularis (lingua vernacula). – In Ecclesia Orientali – Apud protestantes et Anglicanos.*
- X. *Loca sacra. Ecclesia – oratorium – coemeterium.*
- XI. *Sacra suppellectilia. In Ecclesia Occidentali – In Ecclesia Orientali – Apud protestantes et Anglicanos.*
- XII. *Vestes sacrae et insignia. In Ecclesia Occidentali – In Ecclesia Orientali – Apud protestantes et Anglicanos.*
- XIII. *Sacrae caeremoniae.*
- XIV. *Sacra symbola.*
- XV. *Mysterium anni liturgici. Dies Dominicus – Hebdomada – Annus liturgicus – Cyclus Natalis Domini – Cyclus Paschalis – Cyclus (non satis evolutus) a Pentecoste usque ad Adventum – Festa Sanctorum – Festa de praecepto.*
- XVI. *Sacra Christi Mysteria. Sacramentum baptismatis, evolutio liturgica, ritus hodiernus – Sacramentum confirmationis – Sacramentum Corporis et Sanguinis Domini, idest Sacramentum Missae, Sacrificium et sacra Communio, evolutio liturgica rituum Occidentalium atque Orientalium, commentarium status hodierni – Sacramentum poenitentiae – Sacramentum Ordinis – Sacramentum Matrimonii – Sacramentum unctionis infirmorum.*

Sljedeći je velik i sadržajan doprinos radu Komisije za svetu liturgiju Kniewald dao u obliku 120 primjedaba na tekst *Sheme Konstitucije* koje je predao na razmatranje Komisijinih članova 10. kolovoza 1961. (KNIEWALD A. *Bugniniju*, Zagreb, (1. 9. 1961), busta 1376, fasc. »Risposte alla Costitutio del 10 Agosto 1961«, f. 11r, prot. 1088/SL/61.). Tu Kniewald izriče radost zbog prijedloga da se budućom *Konstitucijom o svetoj liturgiji* (koju u tome tekstu Kniewald naziva »*Declaratio*«), pod br. 26., narodni jezik uvede u liturgiju spominjući pritom rimski obrednik preveden na hrvatski crkvenoslavenski (koji Kniewald tu naziva »*lingua croatica*«): »26. Sviđa mi se, ali u Deklaraciji str. 6. al. 2. čini se da treba dodati: ‘vidi npr. Rimski obrednik, uz odobrenje Apostolske Stolice u cijelosti preveden na hrvatski jezik, i dvojezične obrednike [...]’«.⁵⁰ Nadalje, u primjedbi povezanoj s br. 27., naglašava kako bi se izraz »Latinska Crkva« trebao ispustiti i zamijeniti nazivom »Rimokatolička Crkva« ili »zapadna Crkva« kako se ne bi ostavljao dojam da se rimski obred može obavljati samo na latinskome jeziku, a o čemu je govorio i u ranije spomenutom njegovu pismu od 17. siječnja 1961.:

»27. Sviđa mi se, ali na kraju Deklaracije str. 63. mislim da je bolje ne govoriti o ‘Latinskoj Crkvi’. Mislim da radije treba reći ‘u Rimokatoličkoj Crkvi’, ili ‘zapadnoj’. U našim krajevima nitko od katolika ne bi rekao da je pripadnik ‘Latinske Crkve’. Taj naziv nije povijesno točan i ne odgovara stvarnomu raspoloženju vjernika, nego za mnoge ima okus političkih težnja staromodnoga imperijalizma, dakako neopravdano, ali tako je. No, ni što se tiče liturgijskoga jezika zapadna se Crkva ne bi smjela nazivati ‘Latinskom’ jer ima mnogo katolika koji svetu liturgiju rimskoga obreda, po odobrenju Apostolske Stolice, slave na staroslavenskome jeziku ili čak na suvremenome

XVII. *Sacramentalia et exorcismi.*

XVIII. *Officium Divinum.*

Expositio fiat sub aspectu praeprimis scripturistico, dogmatico, morali, ascetico, mystico, historico (non solum quoad evolutionem formalem, sed etiam inspecta conditione temporum et locorum), missiologico, pastoralis (catechetico, homiletico, participationem fidelium consciam et actuosam, internam et externam, in functionibus liturgicis, modo pro ipsis convenienti, prae oculis habendo).« AAV, *ACV II*, KNIEWALD. D. A. *Bugniniju*, nacrt predavanja o liturgiji, Rim, s. d. (10. III. 1961.), busta 1374, fasc. 12r, s. n. prot. (prijevod: T. M. i Z. V.)

⁵⁰ »26. *Placet, in Declaratione autem p. 6. al. 2. addendum esse videtur: vide v.g. Rituale Romanum ex integro in linguam croaticam, annuente Sede Apostolica, translatum atque ritualia bilingua [...]*« AAV, *ACV II*, KNIEWALD A. *Bugniniju*, Zagreb, (1. 9. 1961), busta 1376, fasc. »Risposte alla Costitutio del 10 Agosto 1961«, f. 11r, prot. 1088/SL/61. (prijevod: T. M. i Z. V.)

narodnom jeziku. Za postkonzilsko razdoblje, međutim, sama Komisija za svetu liturgiju predlaže koncilskim ocima da se dopusti šira uporaba materinskoga jezika u svetoj liturgiji za sveopću Crkvu. Prema tome, i na ovome mjestu i na drugim mjestima *Ustava* (str. 150, 180, 237 itd.) bit će primjerenije govoriti o Rimokatoličkoj ili zapadnoj Crkvi, a ne o 'Latinskoj Crkvi'. Tako je učinjeno zapravo na str. 150, 151. Na str. 159, na početku alineje 1, koristi se obama nazivima: '... Latinska Rimska Crkva...'. Sastavljač Deklaracije bio je u nedoumici kojim se nazivom koristiti. Drugi od njih mora biti odbačen, ali naziv 'Rimska Crkva' sigurno ne smije biti odbačen⁵¹.

Ti brojevi primjedaba D. Kniewalda uvelike su utjecali na završni tekst *Konstitucija o svetoj liturgiji* u članku 36 koji u cjelosti govori o narodnome jeziku u liturgiji.

»U našim krajevima nitko od katolika ne bi rekao da je pripadnik 'Latinske Crkve'. Taj naziv nije povijesno točan i ne odgovara stvarnomu raspoloženju vjernika, nego za mnoge ima okus političkih težnja staromodnoga imperijalizma, dakako neopravdano, ali tako je. No, ni što se tiče liturgijskoga jezika zapadna se Crkva ne bi smjela nazivati 'Latinskom' jer ima mnogo katolika koji svetu liturgiju rimskoga obreda, po odobrenju Apostolske Stolice, slave na staroslavenskome jeziku ili čak na suvremenome narodnom jeziku. Za postkonzilsko razdoblje, međutim, sama Komisija za svetu liturgiju predlaže koncilskim ocima da se dopusti šira uporaba materinskoga jezika u svetoj liturgiji za sveopću Crkvu. Prema tome, i na ovome mjestu i na drugim mjesti-

⁵¹ »Placet, sed in fine Declarationis p. 63. Puto melius esse non loqui de 'ecclesia latina'. Dicendum potius puto 'in Ecclesia Romano-Catholica', vel 'Occidentali'. Nostris in regionibus nullus catholicorum diceret se membrum esse 'Ecclesiae latinae'. Haec denominatio neque historice recta, neque reali dispositioni fidelium respondet, pro multis autem aspirationes politicas imperialismi antiquati, immerito quidem, sed de facto sapit. Sed neque quoad linguam liturgicam Ecclesia Occidentalis 'latina' dicenda est, quia non pauci extant catholici ritus Romani Sacram Liturgiam, Sede Apostolica annuente, lingua paleoslavica vel etiam vulgari hodierna Sacram Liturgiam celebrantes. Pro tempore autem postconciliari Commissio ipsa de Sacra Liturgia usum ampliorem linguae maternae in Sacra Liturgia pro Ecclesia Universalis Patribus Concilii proponit concedendum. Proinde tam hoc in loco, quam etiam aliis in locis Constitutionis /p. 150, 180, 237, etc/ opportunius erit loqui de Ecclesia Romano-Catholica vel Occidentali, non autem de 'Ecclesia latina'. Ita de facto factum est p. 150, 151. P. autem 159. initio al. 1. utraque denominatio adhibita est: '... Ecclesiam Romanam Latinam ...' Redactor Declarationis anceps erat quamnam denominationem adhiberet. Altera earum deleri debet, sed denominatio 'Ecclesia Romana' certe delenda non est.« AAV, ACV II, KNIEWALD A. Bugniniju, Zagreb, (1. 9. 1961), busta 1376, fasc. »Risposte alla Costituzione del 10 Agosto 1961«, f. 11r, prot. 1088/SL/61. (prijevod: T. M. i Z. V.)

ma *Ustava* (str. 150, 180, 237 itd.) bit će primjerenije govoriti o Rimokatoličkoj ili zapadnoj Crkvi, a ne o 'Latinskoj Crkvi'. Tako je učinjeno zapravo na str. 150, 151. Na str. 159, na početku alineje 1, koristi se obama nazivima: '... Latinska Rimska Crkva...'. Sastavljač Deklaracije bio je u nedoumici kojim se nazivom koristiti. Drugi od njih mora biti odbačen, ali naziv 'Rimska Crkva' sigurno ne smije biti odbačen.⁵²

Kniewaldov doprinos uvođenju narodnoga jezika u liturgiju nije se ograničavao samo na njegovo izravno sudjelovanje u Pripravnoj komisiji, nego je utjecao i na pripremu biskupa koji su sudjelovali na Drugome vatikanskom koncilu. Osobito se to odnosi na mons. Franu Franića, koji je održao ranije spomenut zapažen govor o bogatoj baštini staroslavenske liturgije kao uzoru za druge narode u uvođenju općih norma za uporabu narodnoga jezika u liturgiji održan 29. listopada 1962. godine, neposredno nakon objave enciklike *Veterum sapientia*, koja je istaknula važnost očuvanja i zauzetijega učenja latinskoga jezika.⁵³ U spomenutom je svojem govoru biskup Franić istaknuo važnost i utjecaj Svete braće Ćirila i Metoda u procesu uvođenja narodnoga jezika u liturgiju pritom ističući povijesne podatke. Iz korespondencije i odnosa s Kniewaldom proizlazi da je upravo Kniewald neizravno pripremao taj

⁵² »26. *Placet, in Declaratione autem p. 6. al. 2. addendum esse videtur: 'vide v. g. Rituale Romanum ex integro in linguam croaticam, annuente Sede Apostolica, translatum atque ritualia bilingua...'*.

27 *Placet, sed in fine Declarationis p. 63. puto melius esse non loqui de 'Ecclesia latina'. Dicendum potius puto 'in Ecclesia Romano-Catholica', vel 'Occidentali'.*

Nostris in regionibus nullus catholicorum diceret se membrum esse 'Ecclesiae latinae'. Haec denominatio neque historice recta, neque reali dispositioni fidelium respondet, pro multis autem aspirationes politicas imperialisimi antiquati, immerito quidem, sed de facto sapit. Sed neque quoad linguam liturgicam Ecclesia Occidentalis 'latina' dicenda est, quia non pauci extant catholici ritus Romani Sacram Liturgiam, Sede Apostolica annuente, lingua paleoslavica vel etiam vulgari hodierna Sacram Liturgiam celebrantes. Pro tempore autem postconciliari Commissio ipsa de Sacra Liturgia usum ampliorem linguae maternae in Sacra Liturgia pro Ecclesia Universali Patribus Concilii proponit concedendum. Proinde tam hoc in loco, quam etiam aliis in locis Constitutionis /p. 150, 180, 237, etc/ opportunius erit loqui de Ecclesia Romano-Catholica vel Occidentali, non autem de 'Ecclesia latina'. Ita de facto factum est p. 150, 151. P. autem 159. initio al. 1. utraque denominatio adhibita est: '... Ecclesiam Romanam Latinam ...' Redactor Declarationis anceps erat quamnam denominationem adhiberet. Altera earum deleri debet, sed denominatio 'Ecclesia Romana' certe delenda non est.« AAV, ACV II, KNIEWALD A. Bugniniju, Zagreb, (1. 9. 1961), busta 1376, fasc. »Risposte alla Costituzione del 10 Agosto 1961«, f. 11r, prot. 1088/SL/61. (prijevod: T. M. i Z. V.)

⁵³ ACTA SYNODALIA 1.1.I. 1970: 568–574.

biskupov govor pružajući mu materijale i podatke o baštini staroslavenske liturgije.⁵⁴

U dopisu biskupu Franiću Kniewald piše: »Dopustite mi, molim, preuzvišeni gospodine, da Vam na kraju prepisem što sam, kao svoj *parere*, 28. lipnja 1962. godine pisao novomu predsjedniku komisije za liturgiju. (...) Usudujem se snažno zamoliti da *Shema Konstitucije o svetoj liturgiji* predloži ocima Koncila koji će se uskoro održati:

1. Da sve katoličke obrede, koji su zakonito u uporabi diljem katoličkoga svijeta, izrijeckom poštuje.
2. Da nauk o svetoj liturgiji, izlagan počevši od sv. Pija X. i njegovih nasljednika u Vrhovnome pontifikatu sve do pape Ivana XXIII., koji sretno vlada, svečano proglasi, s posebnim naglaskom na aktivno sudjelovanje vjernika u svetoj liturgiji, osobito u slavlju svete euharistijske žrtve, kao prvomu i nužnomu izvoru kršćanskoga života.
3. Da odluči kako se načelo aktivnoga sudjelovanja vjernika u svetim službama u postkoncilskoj reviziji liturgijskih knjiga treba sustavno i prikladno primijeniti također na liturgijski jezik, točnije u odnosu na svete pjesme pjevane od naroda u svetim službama, kao i na reviziju odredaba o svetoj umjetnosti.
4. Da dozove u pamet klera i vjernoga naroda da misa ne služi samo odgoju kršćanskoga puka i da ne predstavlja samo prinošenje žrtve Križa nego da je također i spomen na Posljednju večeru.
5. Da poučava kako se kršćanska svetost ne osniva ni samo ni uglavnom na takozvanoj moralnoj ili subjektivnoj svetosti, nego temeljno na

⁵⁴ U korespondenciji tad još biskupa Franića nalazimo njegov dopis kojim zahvaljuje Kniewaldu na pismu datiranu 5. srpnja 1962., u kojemu je Kniewald dostavio materijale koji potvrđuju povlasticu slavljenja liturgije na crkvenoslavenskome jeziku (FRANIĆ 1962). Franić ističe svoju podršku uvođenju narodnoga jezika u liturgiju. To je bitna činjenica jer je Kniewald uputio dopis svim hrvatskim biskupima koji su sudjelovali na Koncilu s upitnikom o njihovu stavu prema uvođenju narodnoga jezika u liturgiju. Ako bi biskupi odgovorili pozitivno, suradnja bi se nastavila, a Kniewald bi i dalje slao materijale i argumente o bogatoj baštini staroslavenske liturgije kao primjeru za uvođenje narodnoga jezika u liturgiju na Koncilu. Mons. Franić također šalje tri pisma u kojima zahvaljuje Kniewaldu na poslanim materijalima. »Na povratku iz Rima našao sam Vaše pismo od 16. III. o. g. i Vaš članak na njemačkom jeziku o staroslavenskom i hrvatskom bogoslužju. Hvala Vam na jednom i drugom. S Vašim idejama o narodnom jeziku u liturgiji potpuno se slažem. To sam zastupao i na Saboru jedino uz iznimku za naše biskupije: tamo gdje je latinski, da bude staroslavenski, što je Sabor i usvojio i ispravio u tom smislu samu shemu (I. poglavlje).« FRANIĆ 1963.

objektivnoj svetosti nadnaravnoga reda, po kojoj se zovemo i jesmo djeca Božja, dionici božanske naravi.«⁵⁵

Nakon objave enciklike *Veterum sapientia*, koja je podijelila koncilske oce oko zadržavanja ili uvođenja narodnoga jezika u liturgiju, saznajemo da je Kniewald u Pripravnoj komisiji za svetu liturgiju Drugoga vatikanskog koncila pokazao odobrene liturgijske knjige na crkvenoslavenskome jeziku koje su se stoljećima upotrebljavale na hrvatskome tlu. Tim je postupkom dobio odobrenje i pljesak prisutnih, a ubrzo nakon toga ponovno je pokrenuta rasprava o uvođenju narodnoga jezika u liturgiju.

Dakle, Kniewaldov govor pridonio je daljnjemu napretku uvođenja narodnoga jezika u liturgiju nakon što su se mnogi putovi zatvorili ili zaustavili zbog enciklike *Veterum sapientia*. O tome je događaju izvijestio i *Glas Koncila* 1973. godine:

»Nepoznati incident hrvatskog teologa izmijenio sudbinu Koncila: Da spomenem što je to učinio dr. Kniewald. Upravo 22. veljače 1962. svečano je u bazilici svetog Petra u Rimu proglašena enciklika Ivana XXIII., 'Veterum sapientia', kojom je utvrđena upotreba latinskog jezika u Katoličkoj Crkvi. Biskupima i generalima redova dana je smjernica neka budno paze da se ne bi tkogod od njihovih podložnika usudio što govoriti ili raspravljati protiv

⁵⁵ »[...] enixe rogare audeo ut Shema Constitutionis de Sacra Liturgia Patribus Concilii mox futuri proponendum:

Omnnes Ritus catholicos, qui per Universum Orbem catholicum legitime in usu sunt, directe respiciat.

Doctrinam De Sacra Liturgia a s. Pio X eiusque in Summo Pontificatu successoribus usque ad Iohannem P. XXIII feliciter regnantem propositam sollemniter proclamet, speciali mentione facta participationis actuosae fidelium in Sacra Liturgia, praesertim in celebratione sacrosancti Sacrificii eucharistici, tamquam primi et necessarii fontis vitae christianae.

Principium de participatione fidelium actuosa in functionibus sacris in librorum liturgicorum revisione postconciliari ad linguam quoque liturgicam, quoad cantum scilicet sacrum e parte populi in functionibus sacris, nec non ad revisenda praescripta de arte sacra modo systematico et opportuno applicanda esse decernat.

Missam non solum eruditioni populi christiani inservire, nec solum oblationem Sacrificii Crucis repraesentare, sed etiam memoriale esse Coenae novissime, in mentem cleri populi-que fidelis revocet.

*Sanctitatem christianam nec unice nec principaliter in sanctitate dicta morali seu subiectiva, sed fundamentaliter in sanctitate obiectiva, ordinis supernaturalis, consistere, qua filii Dei nominatur et sumus, consortes Divinae naturae edoceat.» KNIEWALD, *Korespondencija*, Pismo upućeno mons. Frani Franiću 27. X. 1962. iz Zagreba. Kniewald je prosljedio dio pisma koje je poslao kard. A. Larraoni 26. VI. 1962.: AAV, *ACV II*, busta 1352, fasc. »Kniewald«, f. 24r, s. n. prot. (prijevod: T. M. i Z. V.)*

latinskog jezika, posebno u liturgiji. Izgledalo je da na Koncilu neće biti ni govora o uvođenju živih jezika u liturgiju. Takvu uputu dobili su članovi spomenute pripremske komisije. No dr. Kniewald je pred komisijom održao govor, pokazao naše odobrene liturgijske knjige na živom jeziku, knjige koje se kod nas u rimskom obredu stoljećima upotrebljavaju. Pobrao je pljesak prisutnih. Onda je tajnik Bugnini nešto šapnuo kardinalu Larraoni. Rečeno je da će poslije podne kardinal dati neku izjavu. Popodne kardinal se nije pojavio. Tako su ostala otvorena vrata za teološku raspravu o liturgijskom jeziku. I došlo je do koncilske obnove, bez čega se danas Crkva ne može više ni zamisliti. Tako je hrvatska Crkva, jedina u rimskom obredu, sačuvala kroz stoljeća ćirilometodsku misao, zapravo svijest, da svaki narod ima pravo stupati pred Boga onako kako on govori, ne nekim za narod nerazumljivim jezikom. Mi smo, dakle, to sačuvali i u prigodnom trenutku time obogatili opću Crkvu.« (*Glas Koncila* 1973: 6).⁵⁶

Kratki članak *Glasa Koncila* svjedoči o aktivnome zalaganju i važnoj promjeni koju je Kniewald donio⁵⁷ nakon izlaska enciklike *Veterum sapientia*. Svojim je argumentima i djelovanjem uspio potaknuti daljnji napredak prema uvođenju narodnoga jezika u liturgiju.

U pismu iz 1970. godine rektoru Germanicumae mons. Đuri Kokši, Kniewald je – pišući o svojim razmišljanjima nakon povratka iz Rima – iznio i nešto o razlozima zbog kojih se vrijedilo toliko truditi oko uvođenja narodnih jezika u liturgiju: »(...) nakon ozdravljenja nastojao sam pripremiti duše vjernika za sudjelovanje u svetoj žrtvi na materinskome jeziku. Od mnogih prihvaćen s oduševljenjem, a od nekih označen kao ‘revolucionaran’, taj pokušaj nije uspio sačuvati pobožne narodne pjesme iz razdoblja baroka. Polako se uviđa to stajalište da materinski jezik u liturgiji nije sam sebi svrha i da ne služi samo za razumijevanje gesta i riječi svećenika, već služi za sudjelovanje i koncelebraciju, unutarnju i vanjsku, djelatnu i ‘jednosmjernu’, vjernika sa svećenikom«.⁵⁸

⁵⁶ [*Sine nomine*], *Glas Koncila*, Iz korijena Objave i hrvatske baštine: Nepoznati incident hrvatskog teologa izmijenio sudbinu Koncila, 12/257 (10. lipnja 1973.) 6.

⁵⁷ Unatoč mnogim istraživanjima nije poznato postoji li pisani tekst govora mons. Bugnignija kardinalu Larraoni.

⁵⁸ »Im Hinblick auf das Kommende und das schon Gegebene versuchte ich noch, nach der Genesung, die Geister auf die Mitfeier der Gläubigen im hl. Opfermahl, in der Muttersprache, vorzubereiten. Von vielen mit Begeisterung aufgenommen, von manchen jedoch als ‘revolutionär’ gebrandmarkt, scheiterte dieser Versuch vorläufig am Festhalten in einigen Gegenden eingebürgerter ‘frommen Volkslieder’ aus die Barockzeit. Die Auffassung, die Muttersprache

4. ZAKLJUČAK

Tema je uvođenja narodnoga jezika u katoličku liturgiju, kao mogućega odgovora na izazove duha i vremena i povijesne događaje, svako toliko poticala dinamične rasprave na nacionalnoj i na međunarodnoj razini u Katoličkoj Crkvi.

Uvođenje narodnoga jezika u liturgiju tijekom Drugoga vatikanskog koncila može se promatrati kao plod liturgijskoga pokreta, čiji je začetnik u hrvatskim okvirima bio Dragutin Kniewald. Ta je jezična novost u Katoličkoj Crkvi omogućila aktivno sudjelovanje vjernika u liturgiji jer im je razumljivost teksta dopuštala otkrivanje značenja slavlja Kristovih otajstava.

Kratki pregled životnoga puta Dragutina Kniewalda daje određene naznake motiva njegova angažmana oko liturgijske obnove. Kao klerik Senjsko-modruške biskupije iz prve je ruke svjedočio živomu nasljeđu liturgije na hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku iz glagoljičnih knjiga. Ta okolnost, zajedno s njegovom sklonošću da duboko i ozbiljno razmatra liturgijska i povijesna pitanja te da samostalno započne i završi velike zadatke koje smatra nužnima i/ili potrebnima, vodila je Kniewalda k tomu da prevede *Rimski misal* na hrvatski jezik. Svojim je tekstovima i drugim djelovanjima postao ključna osoba hrvatskoga liturgijskog pokreta tijekom prve polovice 20. stoljeća.

Naše se istraživanje ponajprije usredotočilo na Kniewaldovo djelovanje kao liturgičara u okviru pripreme i tjeka Drugoga vatikanskog koncila. Svoje je sudjelovanje u Pripravnoj komisiji za svetu liturgiju Drugoga vatikanskog koncila iskoristio kako bi svijetu pokazao bogatstvo crkvenoslavenske liturgijske tradicije te proširio ideju o prednostima i važnosti uvođenja narodnoga jezika u liturgiju. Pored toga što je osobno djelovao povezano s koncilskim pitanjem uvođenja narodnoga jezika u liturgiji, Kniewald je svojim znanjem i suradnjom znatno pridonio pripremi argumenata hrvatskih biskupa, posebno u onome dijelu koji se odnosio na hrvatsku glagoljašku tradiciju. Da su ti argumenti bili osnovani i dobro pripremljeni, posredno pokazuje činjenica da je liturgija na jeziku koji vjernici razumiju dobila potvrdu na Drugome vatikanskom koncilu (u konstituciji *Sacrosanctum Concilium*), kao i u postkoncilskim dokumentima kojima se provodila prilagodba liturgije.

in der Liturgie sei nicht Selbstzweck, sie bezwecke auch nicht nur das Verständnis der priesterlichen Handlungen und Gebete, sondern die innere und äussere, aktive und 'einspurige' Teilnahme und Mitfeier der Gläubigen mit dem Priester, setzt sich nur langsam durch.«
KNIEWALD 1970. (Prijevod na hrvatski: T. M. i Z. V.)

Dvama prethodno navedenim načinima djelovanja Kniewald je znatno pridonio tomu da koncilski oci – suprotno enciklici *Veterum sapientia* (1962.), kojom se koncilске rasprave nastojalo usmjeriti prema očuvanju latinskoga kao (jedinoga) jezika rimske liturgije – odluče dopustiti uporabu narodnih jezika u liturgiji. To je posebno jasno istaknuto u članku 36 *Konstitucije o svetoj liturgiji*.

NEOBJAVLJENI IZVORI

Archivio Apostolico Vaticano, Archivio del Concilio Vaticano II.

KNIEWALD, D. busta 1351, fasc. 2. »Cancellaria. Documentazione«, f. 6r; fasc. 3. »Status personalis«, n. 13, ff. 29r–30v.

KNIEWALD, D. busta 1352, fasc. »Kniewald«, ff. 1r–24r.

KNIEWALD, D. busta 1360, fasc. 1: »De lingua liturgica. Materiale per gli Atti«, ff. 1r–117r; druga kopija: ff. 118r–124r; treća kopija: fasc. II/8/C. VII. Relazione di Mons. Borella, prot. SL/D13/rB.75, ff. 49r–53r–v, (fasc. 2/VII: 2. kopija f. 116r–v; fasc. 2/VIII: 3. kopija, f. 158r–v), s. n. prot.

KNIEWALD, D. *Pismo A. Bugniniju*, Zagreb, s. d. (prosinac 1960.), busta 1360, fasc. 2: »De lingua liturgica. Materiale vario. N. 4. Votum Reverendissimi D. Kniewald«, f. 31 r–v, (fasc. 2/VII: 2. kopija f. 116 r–v; fasc. 2/VIII: 3. kopija, f. 158 r–v), s. n. prot.

KNIEWALD, D. *Tajniku potkomisije VII: De lingua latina*, Zagreb, s. d. (17. I. 1961.), busta 1360, fasc. 7/1: »De lingua liturgica. Materiale per gli Atti«, ff. 112r–114r, s. n. prot. (Prijepis se nalazi u: SALLE 2001: 353–355).

KNIEWALD, D. *Govor na sjednici potkomisije u Kongregaciji Obreda*, Vatikan. (11. II. 1961.), busta 1360, fasc. 3–8: »De institutione liturgica. Materiale vario«, ff. 97–98, s. n. prot.

KNIEWALD, D. *Pismo A. Bugniniju*, Rim, s. d. (10. III. 1961.), busta 1360, fasc. 2: »De lingua liturgica. Materiale vario N. 4. Votum Reverendissimi D. Kniewald«, f. 30, (2. kopija f. 115r; 3. kopija: fasc. 2/VII, f. 157), s. n. prot.

KNIEWALD, D. *A. Bugniniju*, Zagreb. (1. IX. 1961.), busta 1376, fasc. »Risposte alla Constitutio del 10 Agosto 1961«, f. 11r, prot. 1088/SL/61.

KNIEWALD, D. *A. Bugniniju*, nacrt predavanja o liturgiji, Rim, s. d. (10. III. 1961.), busta 1374, fasc. 12r, s. n. prot.

KNIEWALD, D., *Status personalis; Studiorum curriculum et gradus academici; Munera suscepta; Actuositas scientifica; Addenda (Pontificia Commissio centralis praeparatoria Concilii oecumenici Vaticani II.)*: AAV, ACV II, busta 1351, fasc. 3. n. 13, 29r–30v.

Dnevnik Dragutina Kniewalda

KNIEWALD, D. 1889.–1920. *Dnevnik 1*. Arhiv postulature za proglašenje blaženim Ivana Merza. Zagreb.

KNIEWALD, D. 1920.–1949. *Dnevnik 2*. Arhiv postulature za proglašenje blaženim Ivana Merza. Zagreb.

T. MRKONJIĆ, Z. VLAHEK, *Doprinos D. Kniewalda uvođenju narodnog...* SLOVO 74 (2024)

KNIEWALD, D. 1950.–1951. *Dnevnik 3*. Arhiv postulature za proglašenje blaženim Ivana Merza. Zagreb.

KNIEWALD, D. 1952.–1956. *Dnevnik 4*. Arhiv postulature za proglašenje blaženim Ivana Merza. Zagreb.

KNIEWALD, D. 1957.–1959. *Dnevnik 5*. Arhiv postulature za proglašenje blaženim Ivana Merza. Zagreb.

KNIEWALD, D. 1960.–1965. *Dnevnik 6*. Arhiv postulature za proglašenje blaženim Ivana Merza. Zagreb.

Korespondencija

FRANIĆ, F. 1962. Korespondencija, *Biskupski ordinarijat, Protokol 123/62*, Split, 9. VII. 1962.)

FRANIĆ, F. 1963. Korespondencija, *Biskupski ordinarijat. Protokol 52/63*, Split, 3. IV. 1963. Nadbiskupski arhiv u Splitu.

KNIEWALD, D. 1962. Pismo upućeno mons. F. Franiću (27. X. 1962.). *Korespondencija*. Arhiv postulature za proglašenje blaženim Ivana Merza. Zagreb.

KNIEWALD, D. 1970. *Pismo rektoru Germansko-mađarskog kolegija (Božić)*. Rim: Arhiv Germansko-mađarskog kolegija.

KNIEWALD, D. 1965. *Pismo upućeno Prečasnoj konferenciji jugoslavenskih biskupa: Facta loquuntur* (16. 1. 1965). Zagreb: Arhiv postulature za proglašenje blaženim Ivana Merza.

Djela Dragutina Kniewalda

KNIEWALD, D. 1916. Čin svete Mise po starom zagrebačkom obredu. *Katolički list* 67: 447–449.

KNIEWALD, D. 1937. *Liturgika*. Zagreb: Tipografija. KNIEWALD, D. 1956. Ordo et canon missae e missali s. Sabinae MR 166 sac XI. *Ephemerides liturgicae* 70. 325–337.

KNIEWALD, D. 1963.a. *Altswlawische und kroatische Sprache im Gottesdienst. Liturgisches Jahrbuch 13(1)*: 33–42.

KNIEWALD, D. 1963.b. Što očekujemo od Koncila?. *Služba Božja* 3(3): 1–8.

RIMSKI MISAL 1921 = Rimski misal za privatnu upotrebu dozvolom hrvatskog katoličkog episkopata. 1921. Dr. Dragutin Kniewald (priređio). Zagreb: Naklada Dra. Stjepana Markulina.

OBJAVLJENI IZVORI

Koncilski izvori

DIARIORUM V.8. 1991 = *Diariorum, actorum, epistularum, tractatum Concilii Tridentini*. 1919. Vol. 8. Pars V: Complectens Acta ad praeparandum concilium, et sessiones anni 1562 a prima (XVII) ad sextam (XXII). S. EHSES (ur.). Friburgi: Herder.

DVKD 1986⁴ = *Drugi vatikanski koncil: Dokumenti*. 1986⁴. Josip Turčinović (priređio). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

- ACTA ET DOCUMENTA 1961 = *Acta et Documenta Concilio Oecumenico Vaticano II Apparando*. 1961. Series 1: Antepreparatoria, Vol. 2: Analyticus conspectus consiliorum et votorum quae ab episcopis et prelatiis data sunt. Appendix, Pars II: De Cultu divino. Sine loco: Typis Polyglottis Vaticanis.
- ACTA ET DOCUMENTA 1969 = *Acta et Documenta Concilio Oecumenico Vaticano II Apparando*. 1969. Series II (Praeparatoria). Volumen III: Acta Commissionum et Secretariatuum Praeparatoriorum Concilii Oecumenice Vaticani II. Pars II. Commissiones: De Sacra Liturgia, De Studiis et Seminariis, De Ecclesiis Orientalibus, De Missionibus, De Apostolatu Laicorum. Secretariatibus: De Scriptis Preloedendis et De Spectaculis Moderandis, Ad Christianorum Unitatem Fovenda. (sub secreto). Sine loco: Typis Polyglottis Vaticanis. *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II*. 1970. Vol. 1: Periodus prima, Pars I: Sessio publica I, Congregationes generales I–IX. Sine loco: Typis Polyglottis Vaticanis.
- ACTA SYNODALIA 1.1.I. 1970 = *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II*. 1970. Vol 1: Periodus prima, Pars I, sessio publica I. Congregationes Generales I–IX, I, 1. Sine loco: Typis Polyglottis Vaticanis.
- ACTA SYNODALIA 1.1.II. 1970 = *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II*. 1970. Vol. 1: Periodus prima, Pars II: Congregationes generales X–XVIII. Sine loco: Typis Polyglottis Vaticanis.
- ACTA SYNODALIA 1.1.IV. 1971 = *Acta Synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II*. 1971. Vol. 1: Periodus prima, Pars IV: Congregationes Generales XXXI–XXXVI. Sine loco: Typis Polyglottis Vaticanis.
- SOeCV 1962 = Sacrosanctum Oecumenicum Concilium Vaticanum (sub secreto). 1962. *Schemata Constitutionum et Decretorum de quibus disceptabitur in Concilii sessionibus. Series Prima – Quarta*. Ex Aedibus Vaticanis: Typis Polyglottis Vaticanis.

Učiteljstvo Crkve

- PIUS X. 1903.–1904. Motu proprio sulla Musica Sacra *Tra le sollecitudini* (22 novembre 1903). *Acta Sanctae Sedis* 36: 329–339.
- PIUS XI. 1929. Constitutio Apostolica *Divini cultus*. De liturgia deque cantu gregoriano et musica sacra cotidie magis provehendis (20 dicembre 1928). *Acta Apostolicae Sedis* 21: 32–41.
- PIUS XII. 1947. Litterae encyclicae de Sacra Liturgia *Mediator Dei* (20 novembris 1947). *Acta Apostolicae Sedis* 39: 521–594.
- PIUS XII. 1958. Instructio de Musica sacra et Sacra Liturgia *De Musica sacra* (3 septembris 1958). *Acta Apostolicae Sedis* 50: 630–663.
- IOANNIS XXIII. 1962. Allocutio in sollemni Ss. Concilii inauguratione *Gaudet Mater Ecclesia* (1 octobris 1962). *Acta Apostolicae Sedis* 54: 785–821.
- IOANNIS XXIII. 1962. Allocutio in sollemni Ss. Concilii inauguratione *Veterum sapientia* (22 februarii 1962). *Acta Apostolicae Sedis* 54: 129–135.

LITERATURA

- BORELLA, P. 1968. La lingua volgare nella liturgia. *Ambrosius* 44: 71–98.
- BUGNINI, A. 1974. Movimento liturgico o Pastorale liturgica?. *Notitiae* 10: 137–138.
- BUGNINI, A. 1997. *La riforma liturgica (1948–1975) (BEL.S 30)*. Roma: Centro Liturgico Vincenziano.
- CATTANEO, E. 1978. *Il culto cristiano in Occidente. Note storiche (BEL.S 13)*. Roma: Centro Liturgico Vincenziano.
- CHUPUNGCO, A. J. 1986. Translation, Adaptation, Creation. A. Pistoia, A. M. Triacca (ur.). *Costituzione liturgica »Sacrosanctum Concilium«*. *Studi (BEL.S 38)*. Roma: Centro Liturgico Vincenziano, 225–236.
- DEMOVIĆ, M. 2008. Dr. Dragutin Kniewald (1889.–1979.). *Uz 120. obljetnicu rođenja i 30. obljetnicu smrti. Tkalčić 12*: 107–150.
- DUVAL, A. 1960. Le Concile de Trente et les origines du commentateur. *La Maison Dieu* 61: 41–47.
- FLORES ARCAS, J. J. 2002. La partecipazione liturgica punto di partenza del movimento liturgico. A. Montan; M. Sodí (ur.). *Actuosa participatio*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- FLORES ARCAS, J. J. 2003. *Introducción a la teología litúrgica (Biblioteca Litúrgica 20)*. Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica.
- FRANIĆ, F. 1993. Govor »O liturgijskom jeziku« održan na II. vatikanskom saboru. *Crkva u svijetu* 28(2): 212–220.
- FROGER, J. 1959. Le Concile de Trente a-t-il prescrit de donner des explications en langue vulgaire pendant les cérémonies liturgiques?. *Ephemerides Liturgicae* 73: 81–115.
- GIRARDI, L. 2014. Sacrosanctum Concilium. S. Noceti; R. Repole (ed.). *Commentario ai documenti del Vaticano II*. Bologna: Dehoniane, 81–302.
- [*Sine nomine*] *Glas Koncila*. Iz korijena Objave i hrvatske baštine: Nepoznati incidenti hrvatskog teologa izmijenio sudbinu Koncila, 1973. *God XII. Broj 12 (257)*. 10. lipnja 1973.
- KRIBL, J. 1979. In memoriam profesora dr. Dragutina Kniewalda. *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije* 5: 97–98.
- IVANDIJA, A.; C. TOMIĆ. 1979. In memoriam Dragutinu Kniewaldu. *Bogoslovska smotra* 2: 365–367.
- KOVAČEVIĆ, A. 2016. O prvom hrvatskom knjižvenom jeziku. T. Kuštović; M. Žagar (ur.). *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva: Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 219–236.
- LAMBERTS, J. 1985. Vatican II et la Liturgie en langue vernaculaire. *Questions Liturgiques* 66: 124–154.
- LAMERI, A. 2013. *La »Pontificia Commissio de Sacra Liturgia praeparatoria Concilii Vaticani II«*. *Documenti, testi, verbali*. Roma: Centro Liturgico Vincenziano.
- LANDOTTI, G. 1975. *Le traduzioni del messale in lingua italiana anteriori al movimento liturgico moderno*. Roma: Centro Liturgico Vincenziano.
- LONČAREVIĆ, V. 2014. Dragutin Kniewald – spasitelj Bašćanske ploče. *Glas Koncila* 28: 21.

- L'Osservatore Romano*. 1962. Concilio ecumenico vaticano II. La diciassettesima Congregazione Generale. *L'Osservatore Romano* (12/13-11-1962): 1.
- MARINI, P. 1986. Le premesse della grande riforma liturgica. A. Pistoia; A. M. Triacca (ur.). *Costituzione Sacrosanctum Concilium. Studi (BEL.S. 38)*. Roma: Centro Liturgico Vincenziano.
- MARSILI, S. 1960. Liturgia e Missioni. *Rivista liturgica* 47: 88–97.
- MICHIELS, G. 1975. La contribution de l'abbaye du Mont César au mouvement liturgique: Messe et Missels. *Questions liturgiques* 56: 47–51.
- NEUNHEUSER, B. 1974. Il movimento liturgico: panorama storico e lineamenti teologici. B. Neunheuser; S. Marsili; M. Augé (ur.). *La Liturgia. Momento nella storia della salvezza (Anàmnesis I)*. Casale Monferrato: Marietti, 20–22.
- PAVLOVIĆ, A. 2005. Dragutin Kniewald – otac liturgijske obnove u Hrvatskoj. *Svećenički velikani u Hrvata*. Slobodnica: vlastita naklada, 159–164.
- SETTEMBRI, G.; G. VENTURI. 2005. Uso della lingua volgare e traduzione dei testi liturgici nel dibattito conviliare. *Rivista liturgica* 92: 49–72.
- SCHMIDT, H. 1966. *La Costituzione sulla Sacra Liturgia. Testo-genesi-commento documentazione*. Roma: Herder.
- SELLE, M. 2001. *Latain und Volkssprache im Gottesdienst. Die Aussagen des Zweiten Vatikanischen Konzils über die Liturgiesprache*. Inaugural-Dissertation. München: Katholisch-Theologischen Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität München.
- THOMSON, F. J. 2004. The influence of the Slavo-Latin (Glagolitic) rite on the decision of the Council of Trent about the use of the vernacular in the liturgy. M.–A. Dürriegl; M. Mihaljević; F. Velčić (ur.). *Glagoljica i hrvatski glagolizam*. Zagreb – Krk: Staroslavenski institut – Krčka biskupija. 295–307.
- THOMSON, F. J. 2005. The legacy of SS. Cyril and Methodius in the Counter-Reformation: The Council of Trent and the Question of Scripture and Liturgy in the Vernacular, together with an Account of the Subsequent Consequences for the Slavo-Latin (Glagolitic) Rite and the Bible in Croatian Translation. E. Konstantinou (Hrsg.). *Methodios und Kyrillos in ihrer europäischen Dimension*. Frankfurt am Main: Peter Lang – Europäischer Verlag der Wissenschaften. 87–246.
- TIJAN, P. 1980. Dr. Dragutin Kniewald – prvi moderni liturgičar u Hrvatskoj. *Hrvatska Revija* 2: 245–252.
- TOLJANIĆ, A. 1967. Naša trajna zahvalnost. *Služba Božja* 7(4). 289–293.
- ZAGORAC, V. 1989. Pionir hrvatskog liturgijskog pokreta. *Glas Koncila* 30: 9.
- WARD, A. 2004. Sacrosanctum Concilium at the fulcrum of developing experience on the vernacular. *Ephemerides Liturgicae* 118: 63–108.

Summary

Tomislav MRKONJIĆ, Zlatko VLAHEK

DRAGUTIN KNIEWALD'S CONTRIBUTION TO THE INTRODUCTION OF THE LIVING NATIONAL LANGUAGE INTO THE LITURGY OF THE ROMAN CATHOLIC CHURCH AT THE SECOND VATICAN COUNCIL

The introduction of the vernacular into liturgy is a centuries-old issue that has repeatedly arisen in response to the challenges of historical events; it has triggered debate at both the national and international level. The liturgical reform movement reached a significant turning point with the introduction of the vernacular into liturgy. This change enabled the faithful to actively participate in liturgy in an understandable way and introduced them to the celebration of the mysteries of Christ.

The pioneer of the liturgical movement in Croatia was Dr. Dragutin Kniewald. His efforts and research in uncovering the heritage of Old Church Slavonic liturgical sources played a decisive role in the introduction of the vernacular into liturgy, especially as the use of Latin continued to decline. Kniewald is not only a recognised and esteemed scientist in Croatia, but has also established himself internationally.

When he was invited to take part in the Preparatory Commission for the Second Vatican Council, he made an important contribution by informing the members of the commission about the heritage of Old Church Slavonic liturgy in Croatia, thus effectively promoting the usefulness and value of introducing the vernacular into liturgy. He did not abandon these efforts even when the *motu proprio Veterum sapientia*, a document offering guidelines for preserving the Latin language during the time of the Council, was published. Kniewald continued to address the commission members, emphasising the importance of celebrating the Holy Mysteries in one's native tongue. He presented Glagolitic liturgical books in Old Church Slavonic to the assembly and received great acclaim, as evidenced by newly discovered materials from the Vatican Apostolic Archives, which have been used for the first time in this research. Through his expertise and contributions, Kniewald helped prepare the debate speeches of the Croatian bishops during the Council, thus spreading knowledge of Old Church Slavonic liturgy at an international level. All this affirms that Kniewald was indeed a true leader in the liturgical renewal in Croatia, and that his contribution and active support strongly influenced the introduction of the vernacular in liturgy during the Second Vatican Council.

Keywords: *Dragutin Kniewald, vernacular language in liturgy, Constitution Sacrosanctum Concilium, Croatian Old Church Slavonic, Old Church Slavonic liturgy, Vatican Apostolic Archives*

Tomislav MRKONJIĆ
Vatican Apostolic Archives
Vatican City (Vatican City State)
toba.radas@gmail.com

Zlatko VLAHEK
Croatian Province of St. Jerome of the Conventual Franciscans
Zagreb (Croatia)
vlahek85@gmail.com